

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
TAIKOMOSIOS DAILĖS IR TECHNOLOGIJŲ KATEDRA

JOLANTA POCIENĖ

Dailės magistrantūros (specializacija – tekstilė) studentė

**TYLUS ILGESYS
TEKSTILĖS KOMPOZICIJA**

**SILENT NOSTALGIA
TEXTILE COMPOSITION**

MAGISTRO DARBAS

Mokslinio darbo vadovė:
Lekt. Vilija Lesauskienė
Konsultantė:
Doc. Salvinija Anikinienė

Šiauliai, 2009

SANTRAUKA

Magistro darbą „Tylus ilgesys“ sudaro dvi dalys: teorinis aprašas ir tekstilės kompozicija.

Pagrindinė darbo koncepcija – akcentuotas prieštaravimas tarp senųjų ir šiuolaikinių laidojimo ir mirusiųjų pagerbimo tradicijų.

Teorinėje dalyje analizuojamos laidotuvių ir mirusiųjų pagerbimo tradicijos Lietuvoje nuo senųjų baltiškų iki modernių. Senovės lietuviai į mirtį ir anapusinį pasaulį žiūrėjo su didele pagarba, tačiau be baimės. Apeigos buvo atliekamos tikslingai, suvokiant giliąsias tradicijų reikšmes. Bėgant laikui šios prasmės išsitrynė (taip pat buvo dirbtinai trinamos) iš tautos atminties. Šiuolaikinis „tradicijų laikymasis“ dažnai tėra tik kiautas, nepripildytas gilesnių prasmių. Net Vėlinių vakaras paverčiamas triukšmingu Helovyno karnavalu. Helovyno vakarą pagal druidų, keltų tradicijas grįžtančias namo dvasias siekta nubaidyti. Baltai, atvirksčiai, kvietėsi vėles į namus. Bet labiausiai požiūrį į anapusinį pasaulį hipertrofavo kino industrija.

Darbe nagrinėjama kaip įvairių sričių menininkai interpretuoja mirties, liūdesio, ilgesio temas. Paaiškėjo, kad jų kūryboje šios temos nėra labai dažnos. Daugiausiai darbų, susijusių su kelione anapus, pavyko rasti M. K. Čiurlionio kūrybiniame palikime. Menininkai, tiek profesionalai, tiek liaudies meistrai, siekia perteikti Anapilio vaizdinius taip, kaip juos suvokia patys. Kiekvienas autorius labai skirtingai išreiškia savo asmeninį santykį su anapusiniu pasauliu, bet juos vienija noras pažinti, suprasti ir atrasti tikrąją pirmąją tiesą, suvokti žmogaus išėjimo anapus prasmę ir esmę, pažvelgti į žmones šio esminio lūžio metu.

„Tylaus ilgesio“ temą padiktavo Daukanto S., Gimbutienės M., Dundulienės P., Galaunės P. teorijos ir tyrinėjimų senųjų baltų tikėjimų srityje analizė.

Kūrybinis darbas tema „Tylus ilgesys“ atliktas naudojant tekstilės technologijų sintezę bei taikant tekstilei nebūdingas technologijas (kalkografija, dekoravimas smėliu), atrenkant temai atskleisti tinkamas medžiagas. Išbandytos technologijos, kuriomis anksčiau nebuvau dirbusi, išspręstos didelio formato (234x432cm) meninės tekstilės darbo kūrimo problemos.

Kūrybinė magistro darbo dalis sukurta siekiant parodyti tikrąjį tylaus ilgesio, susikaupimo grožį, giliąją, senovinę laidotuvių ir santykių su Anapilin išėjusiais prasmę – be nereikalingo šurmulio, tik su tyliu įsiklausymu, buvimu šalia.

SUMMARY

Master's dissertation *Silent Nostalgia* consists of two parts: a theoretical description and textile composition.

The main concept of the work is a contradiction between the old and nowadays burying and paying homage to the dead traditions.

The traditions of burying and paying homage to the dead from ancient Balts to modern ones in Lithuania are analyzed in the theoretical part. Lithuanians in the past considered death and the life beyond with a high respect and fearlessly. The ceremonies were performed purposefully, understanding the deep meaning of traditions. In the course of time some traditions have been lost (some even have specially been annihilated) from the nation's memory. Nowadays the observation of these traditions is often artificial having no deeper meaning. Even All Saints' evening turns to a noisy Halloween's Carnival. According to Druids, Celts' traditions souls are scared away in the evening of Halloween. On the contrary, Balts invited souls home. The sense of souls' life has especially been changed by cinematography.

How the theme of death, sadness, longing is interpreted by different kinds of artists is analyzed in this work. It has turned out that this topic is not frequently touched in their creation. A majority of works associated with the beyond could have been found in the works done by M. K. Čiurlionis. Artists both professionals and folk try to show the images the beyond as they understand themselves. Every author expresses his understanding about the beyond very differently but all of them have a great wish to learn, comprehend and find the real original truth, to realize man's going the beyond essence, to pay attention to man's behavior at this crucial moment.

The analysis of the theory and research of ancient Balts religions carried out by S. Daukantas, M. Gimbutienė, P. Dundulienė, P. Galaunė has dictated the topic for the work *Silent Nostalgia*.

The creative work *Silent Nostalgia* has been done using the synthesis of textile technology, also applying not typical technologies to textile (carbon paper, decoration using sand) choosing materials suitable for disclosing the topic. Therefore new technologies have been tried which I have never tried before. The creation of a big size (234x 432 cm) textile art work has been realized.

The creative part of the work has been made with a view to show the real silent nostalgia, the beauty of calmness, the great ancient burying and the relation with the people the beyond silently, only trying to listen, to stay close to them.

TURINYS

SANTRAUKA.....	2
SUMMARY.....	3
ĮVADAS.....	5
1. VĖLĖS SENOVĖS LIETUVIŲ MITOLOGIJOJE IR RELIGIJOJE.....	8
1.1. Baltų laidojimo papročiai.....	8
1.2. Veliona ir jai artimos dievybės.....	13
1.3. Vėlinių papročiai ir apeigos.....	14
1.4. Vėlės kitose senosiose šventėse.....	21
1.5. Senieji vėlės simboliai.....	21
2. PASKUTINIO ATISISVEIKINIMO TRADICIJŲ KITIMO TENDENCIJOS.....	23
2.1. Antkapinių paminklų formos ir prasmės kitimas.....	24
2.2. Prieštaringas šiuolaikinis požiūris į mirtį ir anapusinį pasaulį.....	28
3. ANAPILIO TEMOS INTERPRETACIJOS MENININKŲ KŪRYBOJE.....	31
3.1. Muzikinė kūryba, susijusi su mirusiųjų pagerbimu ir atminimu	31
3.2. Vėlės, anapusinis pasaulis vizualiam mene	32
4. KŪRYBINĖS PAIEŠKOS MAGISTRO DARBO TEMA „TYLUS ILGESYS“	36
4.1. Temos pasirinkimas.....	36
4.2. Grafinė meninės idėjos raiška.....	37
4.3. Medžiagos ir technologijos, pasirinktos meninės idėjos raiškai.....	39
4.4. Technologinė darbo eiga.....	42
IŠVADOS.....	45
LITERATŪRA.....	46
PRIEDAI.....	48

IVADAS

Mintis pasigilinti, pakalbėti ir palyginti lietuvių senąsias ir naująsias tradicijas, susijusias su mirtimi, paskutiniąja kelione, mirusiųjų pagerbimu, Vėlinėmis ir kitomis panašiomis šventėmis, seniai nedavė ramybės. Tai rūpi daugeliui žmonių, tik apie tai nepriimta kalbėti. Tema tarsi aplenkiamą ir viešose diskusijose, ir kasdieniniame gyvenime. O naujai atsirandančiose mirusiųjų pagerbimo tradicijose galima pastebėti vis daugiau paviršutiniškumo ir vis mažiau nuoširdžios pagarbos mirčiais ir pačiam velioniui bei gilaus tradicijų suvokimo.

Šiuo darbu norėjau priminti mūsų protėvių požiūrį į mirtį, mirusiuosius ir anapusinį pasaulį. Be baimės ir panikos, kaip natūralų virsmą, perėjimą iš vienos būties į kitą. Jie mokėjo ramiai ir oriai išeiti, susitaikę su visais ir viskuo, atsisveikinę ir gražinę skolas. O ir vėliau nenutrūkdavo bendravimas – į svarbius šeimos įvykius, šventes buvo kviečiama visa giminė. Taip pat ir iš Anapilio.

Darbo aktualumas:

Šiais laikais apie mirtį stengiamasi kuo mažiau kalbėti, o jei įmanoma – iš vis aplenkti šią temą. Ji niekaip nesiderina prie gražių namų, modernių baldų, manekeniškų figūrų ir madingų drabužių. Mirtis negraži. Neestetiška. Tai asmeninė apokalipsė su visais iš to išplaukiančiais padariniais. Dar baisiau – nė vieno blizgučio „ten“ nenusinešime.

Šiame pasaulyje, vis labiau panyrančiame į materialumą, besimeldžiančiame vienam dievui – Malonumui, išpažįstančiame „jaunystės kultą“, noriu kalbėti apie amžinąsias vertybes ir kai kuriuose visuomenės sluoksniuose atsirandančią dvasinę tuštumą.

Darbo objektas:

Laidotuvių ir mirusiųjų pagerbimo tradicijos Lietuvoje nuo senųjų baltiškų iki modernių.

Darbo tikslas:

Išanalizavus informaciją apie senąsias ir naująsias lietuvių laidotuvių, mirusiųjų pagerbimo tradicijas, sukurti tekstilės darbą, atspindintį tikrąjį tylaus ilgesio, susikaupimo grožį, giliają, senovinę laidotuvių ir santykių su Anapilin išėjusiais prasmę.

Darbo uždaviniai:

1. Surinkti medžiagą apie senąsias lietuvių laidojimo ir mirusiųjų pagerbimo tradicijas, mitologijoje ir religijoje esančius pasakojimus apie vėles ir su jų pagerbimu susijusias šventes.
2. Aptarti pragmatiškąjį paviršutinį vartotojišką šiuolaikinių žmonių požiūrį į mirtį, dvasias, vėles ir santykius su jomis, bei pomėgį iš sakralių dalykų kurti šou.
3. Surinkti vizualius dailes darbu pavyzdžius, kuriuose atsispindi požiūris į anapusinį pasaulį, vėlių ir joms skirtų švenčių supratimą, akcentuojant darbus tų autorių, kurių kūryba įvairiais aspektais artima tradiciniam senajam lietuvių pasaulėvaizdžiui.
4. Išanalizavus surinktą medžiagą, apibendrinus vaikystės prisiminimus ir įspūdžius, kurti eskizus, projektus būsimam kūrybiniam darbui.
5. Pasirinkti medžiagas ir technologijas įgalinančias atskleisti pasirinktą temą.
6. Sukurti tekstilės kompoziciją tema „Tylus ilgesys“

Hipotezė:

Šiuolaikiniai lietuviai nebežino tikrųjų su mirusiųjų pagerbimu susijusių ritualų prasmių, todėl juos atlieka formaliai, o kartais vietoj jų renkasi mūsų kraštui nebūdingus. Gilinantis į tikrąją senųjų tradicijų prasmę išryškėja jų esmė – susikaupimas, ramus bendravimas, išsiklausymas, tylus ilgesys.

Metodologija:

Pagrindinė darbo koncepcija – akcentuotas prieštaravimas tarp senųjų ir šiuolaikinių laidojimo ir mirusiųjų pagerbimo tradicijų.

„Tyla ilgesio“ temą padiktavo Daukanto S., Gimbutienės M., Dundulienės P., Galaunės P. teorijos ir tyrinėjimai senųjų baltų tikėjimų srityje.

Magistro darbas *būtent toks* sukurtas siekiant parodyti tikrąjį tylaus ilgesio, susikaupimo grožį, atkreipti dėmesį, kad pagerbiant mirusiuosius pompastika ir išorinis blizgesys yra nereikalingi.

Darbo metodika:

Magistro darbo teorinėje dalyje naudojama mokslinės literatūros analizavimo, interpretavimo, sintezavimo metodika. Kūrybiniame darbe naudotas technologijų sintezės metodas.

Strategija:

1. Temos ir koncepcijos suformulavimas. (Senosios, autentiškos mirusiųjų pagerbimo, susitikimo su protėvių vėlėmis nuotaikos atskleidimas.)
2. Problemos formulavimas. (Šiuolaikiniai lietuviai mažai žino apie senąsias baltiškąsias mirusiųjų pagerbimo tradicijas, todėl dažnai jas iškreipia ir sudarko.)
3. Darbo tikslų bei uždavinių nustatymas. (Remiantis teorine sukauptos informacijos bei panašių temų kūrybinių analize, sukurti darbą, atspindintį senosios, autentiškos mirusiųjų pagerbimo, susitikimo su protėvių vėlėmis nuotaiką.)
4. Informacijos rinkimas (Mokslinės literatūros šaltinių nagrinėjimas.)
5. Prototipų analizė (Panašių temų meno kūrybinių analize)
6. Kūrybinis procesas (Eskizavimas, projektavimas, mėginėlių darymas, darbo kūrimas).

Darbo naujumas:

Įvairių sričių ir stilių menininkai kūrė darbus apie anapusinį pasaulį, bet dažnai juose galima pastebėti arba perdėtą baimės, grėsmės nuotaiką, arba atvirksčiai – atsainų paviršutinį požiūrį.

Šis darbas naujas tuo, kad juo atskleidžiamas tylusis, ramus, baltams būdingas santykis su Anapusiniu pasauliu. Atliekant kūrybinį darbą naudotos retai pasitaikančios tekstilės technologijos – piešimas PVA klėjais ir smėliu, kalkografija ant audinio, nėriinių apvėlimas vilna, šių technikų sintezė.

Teorinis darbo reikšmingumas:

Būtinybė vis labiau materialėjančiam pasauliui kalbėti apie dažniausiai aplenkiamas temas – mirtį, laidotuves, tradicinį mirusiųjų pagerbimą, bendravimą su anapusiniu pasauliu.

Praktinis darbo reikšmingumas: Nepavykus rasti daug menininkų darbų, atspindinčių senąsias baltiškąs tradicijas, susijusias su mirusiųjų pagerbimu, sukurtas darbas „Tylus ilgesys“, kuriame, panaudojus retas ir netradicines tekstilės technologijas, atskleidžiamas ramaus bendravimo su išėjusiais Anapilin, buvimo šalia, tylaus ilgesio, susikaupimo grožis, gilioji, senovinė bendravimo su anapusiniu pasauliu prasmė.

Darbo struktūra :

Magistro darbą sudaro:

Teorinis aprašas: (47 psl.), iš jų 28 psl. teorinė analizė, 9 psl. kūrybinio darbo aprašas, 4 psl. priedai. Iš viso panaudota 68 vnt. iliustracijų .

Kūrybinė dalis: tekstilės kompozicija „Tylus ilgesys“ - 234x432cm;

1. VĖLĖS SENOVĖS LIETUVIŲ MITOLOGIJOJE IR RELIGIJOJE

Baigiantis rudenii vis dažniau išgirstame žodžius „vėlė“, „vėlinės“. Nežinia, ar visi suvokia giliają jų reikšmę, numano kilmę. „Terminų žodynas“ žodžius „Vėlė, vėllė“ aiškina taip:

„1. krikščionių religijos vaizdinys - mirusiojo siela.

2. pagonių religijos vaizdinys - žmogaus pavidalo būtybė, atsiskirianti po mirties nuo kūno.“¹

Anot kitų enciklopedinių leidinių, vėlė „buvo įsivaizduojama antropomorfiškai ar net zoomorfiškai. Ji einanti pro „vėlų vartelius“, sėdanti į „vėlių suoloelį“, kopianti į „vėlių kalną“ (dėl to prie mirusiojo buvo dedami lūšies ir lokio nagai)“²

Tyrinėtojai taip pat mano, kad daugelis vietovių, kurių pavadinimų šaknyje yra skiemenys vel-, vil-, vėl-, kadaise turėjo sąsajų su mirusiųjų vėlių pagerbimu. Akivaizdžiausias toks pavadinimas – Veliuonos miestelio ir to paties pavadinimo per miestelį tekančio upelio. „Anot viduramžių legendos, Veliuonoje stovėjusi mirusiųjų deivės Velionos šventykla. Kalbininkai žodžio šaknį „vel-“ sieja su senovės lietuvių pomirtinio gyvenimo įvaizdžiais, vėlėmis ir jų valdove Veliona.“³ Panašių tyrinėtojų minčių teko girdėti ir apie Vilniaus ir per jį tekančios upės Vilnelės pavadinimą, juolab, kad apie pagoniškų šventviečių buvimą tose vietose yra daugiau archeologinių įrodymų, nei Veliuonoje.

Dar vienas „mistiškas“ žodis lietuvių kalboje – „vėlimas“. Yra nuomonių, kad kadaise buvo tikima, jog gyvūnų kailius suveliančios vėlės ar į jas panašios būtybės ir taip nugalabijančios gyvulį. Iš ties pasiligojusio gyvulio kailis pakinta, greičiau ir smarkiau susivelia, nei sveiko. Tas galioja ir žmogaus plaukams. Tik šiais laikais nebeatome susivėlusiu, nesišukavusių žmonių ir net visiškai elgetos kažkaip sugeba kartas nuo karto apsikirpti ir pasišukuoti. Pasirūpinama ir didžiąja dauguma ligotų ir senų, nebegalinčių savim pasirūpinti žmonių. Tačiau močiutė pasakojo, kad dar prieš kokį šimtą metų tokių „kūtvėlų“ buvo galima dažnai sutikti. Tokie žmonės, nebepajėgdami pasirūpinti kūno higiena, dar greičiau priartindavo savo galą. Nesuprantantiems, kodėl taip vyksta, neišsimokslinusiems pašaliniams stebėtojams atrodė, kad tai vėlės „suvelia“ žmogų, atima jėgas ir kuo greičiausiai pasikviečia į savo tarpą.

Yra manančių, kad žodis „vėliava“ taip pat susijęs su žodžiu „vėlė“. Anot Algirdo – Juliaus Greimo, žodį „vėliava“ reikia aiškinti kaip „vėlių būrys“. „Iš istorinių šaltinių yra žinoma, kad prieš mūsų baltai šaukėsi be dievų, dar ir savo žuvusių draugų ir artimųjų pagalbos. Taigi, lietuvių gentys žygiavo į karą su savo „vėliava“.“⁴

1.1. Baltų laidojimo papročiai.

Apie tikėjamą pomirtiniu gyvenimu galima spręsti iš laidojimo papročių, būtent, iš kapuose randamų įkapių. „Laidoti užkasant į žemę pradėta neolite, o neolito pabaigoje kapuose randama ir įkapių (daugiausia akmeninių kovos kirvuku). Tačiau labiau nusistovėję laidojimo papročiai baltuose pastebimi tik žalvario a. (II-I t-metyje p. m. e.), o paprotys dėti įkapes visuotinai įsigali nuo II m. e. a. Vėliau (VIII m. e. a.) įsigali paprotys laidoti mirusius sudegintus kartu su įkapėmis.“⁵

Senovės lietuvių išminčiai žmogaus gyvenimą lyginę su audeklu, kuri audusios devynios deivės: Verpėja, Metėja, Audėja, Gadintoja (gal būt Mogilė), Kirpėja, Skalbėja ir Sargė, (kitų vardų šiandien dar nežinoma). Verpėja - verpė, Metėja - metusi (iš čia ir metai), Audėja - audusi, Mogilė (Gadintoja) maloniomis ir švelniomis pasakomis nepaprastai mandagiai trukdžiusi jų

¹ <http://terminu.zodynas.info/vele>(2008-08-11)

² Lietuviškoji tarybinė enciklopedija (1984). 12 t. Vilnius.

³ Labanauskas K. (1978). Veliuonos piliakalnių sutvarkymas. Tyrinėjimo darbai. Istorijos tyrimai ir fotofiksacija. www.archyvai.lt/exhibitions/pilys/veliuona (2008-09-28)

⁴ Kultūros istorijos tyrinėjimai. (1997). T.3. Str. Beresnevičius G. Sakralinis karo matmuo.

⁵ http://www.moku.lt/darbai/moku.lt_baltu_laidojimo_paprociai (2008-10-16)

darbą, kai jos klausydavosi jos, ji šioms bevėpsant, gadinusi jų audeklą. Pakliuvusiam į Mogilės nagą tekdavo visos nelaimės: ligos, opos, nuopuoliai, kančios, nesantaikos, kaip ir šiandien dar sakoma, visos šitos „iškadės“ trumpina žmogaus amžių. Sargė tai pastebėjusi grumdavosi su Mogile, stengdamasi apsaugoti nuo jos audeklą, tuo pačiu skubinusi savo draugių darbą pasakodama apie Lietuvos vyrų dorybę ir narsą. Nuaudus audeklą, Kirpėja ją nukirpdavusi, taip nutrūkdavo žmogaus gyvenimas, o Skalbėja, išskalbusi atiduodavo sumėtytą (metai) audeklą Aukštėjui, kursai, pasiūdinęs baltus marškinius, jais apvilkdavo mirusiojo vėlę. „Toms deivėms kiekvienas žmogus turėjęs paskirtus akmenis, ant kurių aukodavo aukas. „Dainos žodžiai: „Oi dievuti, dievuti, išskalbk man amžiučių, kad skaisčiausias eiti galėčiau, plikas danguj nestovėčiau“, kai kurie priežodžiai patvirtina tokios pasaulėžiūros buvimą.“⁶

XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minima, kad ligonį slaugydavo žyniai „ligusonys“ ir „tilusonys“. Jei matydavo jog nepasveiks kviesdavo gimines atsisveikinti, ligonis skirdavo paveldėtojus, atsisveikinus su artimaisiais ir kaimynais, žyniai uždėję pagalbę, nutroškindavo, nes tikėjo jog tokia mirtis yra dievo malonė ir geriau už sopulius. Mirusįjį aprengdavo baltais rūbais sušaldydavo ir net kelis mėnesius laikydavo. „Prajovai“ kviesdavo į „budyne“ (šermentis) gimines. Suėjus gentims, mirusįjį numazgoję antrą kartą, įkapėmis apvilkdavo ir pasodinę krėsle, šalia uždegę vaško žvakes, gėrę paeiliui midų arba alų. Moteriškės, apstojusios velionį, raudėjo, o sėdintieji pasieniais giedojo: „Ulele! Ulele! Ko numirei? (tikriausiai buvo „Vėlele“. Nelaidota dūšia vadinosi vėle) Ar neturėjai gražią žmoną, dailų žirgą, rimtą ginklą, darbią šeimyną, didžius turtus, lakius sakalus, greitus pėdsekius? Ko numirei? Ulele! Ulele! Ko nepertekęs buvai, ko stokojai, ko numirei? Ulele! Ulele! Ko numirei, kas tau kaitėjo?“ ir t.t. Viską minavojo, kas mirusiam ant svieto malonu yra buvę, kuo jis gėrėjos ir džiaugėsi gyvendamas. Budėtojai rinko savo ašaras į ašarines kurios, kaip meilės ženklas būdavo dedamos į kapą. Kartais buvo samdoma raudė, raudotoja, dar ir šiandien senu įpročiu sakoma „Tas neraudojo savo motušės, ar tėtūšio.“ Budynė tęsdavosi kelias dienas, užkanda padedama galiniame kambarėlyje. Pabaigus raudą visi raginami gerti midų ir alų. Galiausiai visi atsisveikindavo, prašydami perduoti linkėjimus mirusiems artimiesiems. Tada lydusonys ir tylusonys išpasakodavo mirusiojo gyvenimą ir jo vardu visiems sakė sudiev. Išnešę velionį iš trobos dėjo į ratus, moterys lydėjo lig kiemo galo, o vyriškiai ligi kapų raiti, plikus kardus iškėlę švytravo ujo šalin Pikulį ir piktašias dvasias. Jie vadinosi lydėtojais, nuo to, jog mirusįjį į kapus nuleido. Turtungus degino su karo žirgu, lanku, strėline (seidoku), ragotine (ietimi), kardu ar kalaviju, tarnu, pėdsekais šunimis ir sakalais. Vargdienius - su namų padargais. Ugnin mėtę meškos, lūšies nagus, kad lengviau kopti vėlių kalnan būtų ir pūtę trimitus. Paskutinėms lėpsnelėms rodantis žyniai pakėlę dangun žvakes, sušukdavo: „Regim nabaštiką ant balto žirgo, žibančiuose ginkluose, ant peties sakalą sėdintį ir į dangų lekiantį didžioji draugėj.“ Kiti lydėtojai žiūrėdami į dangų atsiliepdavo: „Keliauk, vargali, laimingai į antrą gyvenimą, kuriame nebnovys tavęs daugiau nei kraugerys vokietis, nei pasalus gudas, bet tau tenai abudu vergaus amžinai.“ Sudėję pelenus į urną, pastatydavo ją ant akmenų grindinio, susklausdami iš šonų 4 akmenimis, kartais išgrįsdami nuo centro spindulius (kaip stebulė) galiausiai tą žvaigždę akmenimis išgrįsta užpildavo smėliu. Tokias „rogas“ garsiems žmonėms pildavo ne vienerius metus. Likęs nuo „budynių“ velionio turtas padalijamas į tris dalis, kurių varžybų keliu laimi geriausi raiteliai lydėtojai. „Po laidotuvių pateikiamas valgis ir gėrimas, stypa vadinamas, nuo žodžio stipti, tai yra mirti (dar šiandien žiemgaliai, kuršiai sako: „Mūsų Janis nuostipa“). Praėjus devynioms dienoms buvo minimos devintinės, regis minint devynias galybes Perūno.“⁷ Praėjus metams buvo minimos „sukaktės“ (metinės). Vėl susirinkę giminaičiai lankydavo kapą, vaišinosi ir vaišino mirusiuosius. Dar ir dabar žmonės eina pas kunigą prašydami atlaikyti Šv. Mišias už amžiną atilsį žmogeli, mirusį prieš metus. Artimieji metus (ypač moteriškės) dėvėdavo gedulo rūbus - nebalintus nuometus.

Kaip kalbėta, jau nuo gilios senovės žmonės tikėjo, kad mirtimi žmogaus gyvenimas nesibaigia. Mirtis buvo pirmoji paslaptis, atvėrusi žmogui kelią į kitas paslaptis. Ji pakėlė jo mintį

⁶ www.lietuvas.org/.../lietuvas_dievai/index.htm (2008-11-22) Daukantas S. Tikyba Senovės Lietuvių

⁷ www.lietuvas.org/.../lietuvas_dievai/index.htm (2008-11-22) Daukantas S. Tikyba Senovės Lietuvių

nuo regimybės į neregimybę, nuo laikinumo į amžinybę, nuo žmogiškumo į dieviškumą. Tačiau kas yra mirtis? Tam tikra prasme mirtis įgalina patirti gyvenimo pilnatvę. Kiekvienoje kultūroje ir kiekvienoje religijoje požiūris į mirtį atsispindi laidojimo papročiuose. Ten, kur mirties bijoma, įvairiais laidojimo papročiais ir maginiais ritualais stengiamasi apsaugoti nuo jos, siekiama, kad mirusysis kaip nors nepakenktų gyviesiems. Kultūrose, kur mirties nebijota, ji suprantama kaip neišvengiama gyvenimo proceso dalis ir sutinkama oriai ir drąsiai. Tikėjimas, kad mirtimi žmogaus gyvenimas nesibaigia, yra labai senas ir būdingas visai žmonijai. Juo remiasi beveik visos religijos. Daugybė papročių ir kasdienio gyvenimo reiškinių kilo iš to jausmo ar tikėjimo. Baltų tikėjimuose nėra nebūties. Žmogaus siela - amžina gyvybės jėga, o mirusiojo kūnas gyvena pomirtinį vėlės gyvenimą, panašų į buvusįjį. Sielos sąvoka yra glaudžiai susijusi su kūnu ir tik dėl krikščionybės įtakos pradėta aiškiai skirti materialinę ir dvasinę puses - "kūną" ir "sielą". Vėlė senovės lietuvių tikėjime buvo suprantama kaip pomirtinio gyvenimo sampratos dalis. Ji yra skirtinga nuo medžiaginio kūno, tačiau nėra nutraukusi su juo ryšių. Vėlė gyvena naują gyvenimą, kuris žmogaus patirčiai nėra neprieinamas. Senovės lietuvių tikėjimu vėlės slankioja kaip šešėliai, jos esančios vaiskios, kaip koks rūkas, ir minkštos, kaip vilna. Miręs ir aname pasaulyje išlieka to paties amžiaus, kokio sulaukęs mirė: vaikas vaiku, senas senu. Gerų žmonių dvasių pavidalai esti balti, nelabųjų - juodi. Ne tik luomų skirtumą, bet ir kūno ypatybes vėlės išlaiko: kieno koja buvo pritraukta, to ir vėlė raiša. O kur vėlės gyvena, kur jos po žmogaus mirties iškeliauja iš žmogaus kūno? Senovės lietuvių tikėjime galima rasti keletą variantų - įsikūnija medžiuose, paukščiuose, žvėryse, akmenyse arba keliauja į pragarą, skaistyklą, kitaip vadinamą „vėlių kalnelį". „Mitinėje tautosakoje kalbama apie žaltyje įsikūnijusią protėvio vėlę. Kitur žalčiai laikomi vaikų vėlėmis. Pasak A. Pogodino, lietuviai gyvatę, gyvenančią po namo grindimis, laikė prosenio vėle.“⁸ Buvo tikima, kad ir gyvo žmogaus vėlė turi žalčio pavidalą. Prūsijoje buvo manoma, kad iš miegančio žmogaus burnos išeinanti vėlė žalčio pavidalu. J. Totoraitis Sūduvoje (Užnemunėje XX a. pradžioje) užrašė giesmę, kurioje sakoma:

Oi tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veski į kalnelį,
Pas mielą dievelį...

Žalčio kultas neatsiejamas nuo medžių garbinimo. Žalčiai su jais glaudžiai susiję – gyvena senuose drevėtuose medžiuose, kelmuose (iš čia, manoma, kilusi seno kelmo tampymo ir vėliau - deginimo apeiga net kelių švenčių metu). Lietuvių tautosakoje skiriami moteriškos ir vyriškos rūšies augalai, medžiai. Vyriškos ir moteriškos augalų simbolikos buvo laikomasi puošiant ir prižiūrint kapus. Moterims paminklus statydavo iš moteriškų medžių, vyrams - iš vyriškų. Baltai mirusiuosius laidojo trejopai: medžiuose, žemėje ir degindami. Laidojimas medžiuose ("antrinis laidojimas") buvo mažiausiai paplitęs paprotys. "Kėlimas į medį" buvo siejamas su senovės lietuvių Deivės motinos kultu. Deivės motinos, siejamos su žeme, sakralizacija sąlygojo tam tikrą tabu atsiradimą: lavono užkasimas žemėje imtas suprasti kaip pačios žemės išniekinimas. Mirusiųjų kūnus imta kelti aukštyn, žemėje juos užkasdavo tik tada, kai iš jų telikdavo kaulai. Su Deivės motinos kultu, kiek ankstesne jo forma, siejamas ir laidojimas žemėje. Nuo seniausių laikų žinomas laidojimas žemėje turėjo mirusįjį priartinti prie gyvybę teikiančių Deivės motinos galių, sugrąžinti jį tarsi į embrioninę būklę (ne veltui nuo seniausių laikų mirusieji laidoti suriesti), tikint, kad visa, kas reikalinga žmogaus atgimimui, įvyks savaime. Mirusieji buvo laidojami su išėiginiais drabužiais ir papuošalais. Tiek įprastų, tiek papildomų įkapių dėjimas į kapą rodo, jog pomirtinis gyvenimas buvo įsivaizduojamas panašus į žemiškąjį – mirtis išskirdavo žmones tik laikinai. Antra vertus, šis paprotys atspindi gyvųjų santykius su mirusiuoju. Įkapių dėjimas, be abejonės, turėjo magiškąją prasmę, nes tai privalėjo užtikrinti tolesnį „normalų" mirusiojo

⁸ Dundulienė P. (1979) Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. Vilnius.

gyvenimą. Aptariant įkapių dėjimą, reikėtų atskirai pakalbėti apie atvirkštinio pasaulio modelį senųjų lietuvių pasaulėžiūroje, kurią aiškiausiai atspindi įkapės. Anapusinių taisyklių dar neperpratęs mirusysis turėjo būti atitinkamai joms paruošiamas. Į kapą dedami indai buvo specialiai sudaužomi – jei kitame pasaulyje viskas atvirkščiai, tai sudaužytas indas “anoje pusėje bus sveikas”. Ši nuo senų laikų gyva tradicija išsilaikė pakankamai ilgai. Dar XVI a., kaip liudija kapai Vilniaus katedroje, lietuvių didikams į kapą dedamos taurės specialiai buvo laužomos. Daiktus sudaužydavo, nes manė, kad daiktas turi „numirti“ kartu su šeiminku. Dievams gali būti aukojamas prastas, ligotas gyvulys, tačiau tai ne taupumas: anapus jis taps sveiku. Pasikeičia ir kairės dešinės simetrija. Kardas, turįs būti prie kairiojo šono, dedamas prie dešiniojo, nes aname pasaulyje vyrauja veidrodinė orientacija. Galima atsekti ir dar vieną “atvirkštinio” pasaulio požymį. Lietuvoje tarp įkapių randami miniatiūriniai juostų vijimo įrankiai, dalgeliai, keramikos dirbiniai ir pan. Matyt, miniatiūrinės įkapės aname pasaulyje turėtų virsti tikrais, natūralaus dydžio, darbui tinkamais įrankiais. Lietuviai žinojo dar vieną pasaulį su tik jam būdinga laiko samprata. Laikas eina ta pačia kryptimi, kaip ir žemiškasis, tačiau jo santykis su pasauliu ypatingas. Folklore dangiškoji diena prilygsta žemiškajam šimtmečiui arba tūkstantmečiui.

Apie XI a. vakarinėje Lietuvos dalyje įsivyrąja kūnų deginimas. XII-XIII a. visoje Lietuvoje kūnų deginimas pasidarė vienintele laidojimo forma. Tuo metu buvo tikima, kad sudeginant kūną išvaduojama siela. Galbūt kaip tik tuo laikotarpiu jau imta labiau atskirti kūno ir sielos sąvokas. Tad deginimas – lengvesnis sielos išlaisvinimas iš kūno, nes mirusiojo siela – vėlė taip artima mirusiojo kūniškam vaizdai ir taip susijusi su pačiu mirusiuoju, kad pomirtinio gyvenimo supratime nežymu jokio skirtumo: ir toliau į kapą dedami tokios pat rūšies priedai. Deginimas pomirtinio gyvenimo nepakeitė, pakeitė tik pažiūrą į mirusįjį. Eilinius žmones laidodavo ir griautiniu būdu, t.y. lavonus užkasdavo į žemę, tačiau didikus, kilminguosius ir ypač kunigaikščius būtinai degindavo. Sudeginti buvo Mindaugo, Gedimino, kitų kunigaikščių kūnai. Didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas, kaip pasakoja “Livonijos kronikoje” Hermanas Vartbergas, 1377 m. buvo iškilmingai sudegintas su daugybe daiktų ir 18 kovos žirgų. Taip pat iškilmingai, kartu su rūbais, ginklais, kovos žirgu, medžioklės šunimis ir sakalais, kaip aprašo XIV a. kryžiuočių metraštininkas Vygantas Harburgietis “Naujosios Prūsijos kronikoje”, 1383 m. Vilniuje buvo sudegintas kunigaikštis Kęstutis. Mirusiųjų ir jų daiktų deginimas labai stebino Vakarų Europos krikščionis, kur tokio papročio nebūta ir prieš krikščionybės įvedimą. Būdinga, kad šie trys laidojimo būdai (laidojimas medžiuose, laidojimas žemėje, deginimas) atitinka mirusiojo susijungimą su trimis pirmapradžiais gamtos elementais: žeme, oru ir ugnimi, arba, kitaip sakant, žmogaus perėjimas į “kitą pasaulį” įsivaizduojamas šių trijų elementų tarpininkavimo dėka. Rūpindamiesi mirusiojo gerove ir vengdami jo pykčio, baltai jau pačioje laidotuvių apeigų pradžioje didelį dėmesį skyrė mirusiojo palaikams. Baltų ceremonijoje nesunku atpažinti tris dalis: šermenis, pašarvojimą, laidojimą. Senaisiais laikais Lietuvoje buvo paprotys sodinti mirusįjį prie šermenų stalo. Tokia puota, kaip žinoma, reiškia valgio ir gėrimo dalijimąsi ne tik su gyvaisiais ir mirusiaisiais, bet ir į šermenis sukviestomis dievybėmis. Vaisės mirusiojo garbei buvo keliamos ne laidotuvių dieną, bet vėliau – 3, 6, 9 ir 40 dieną po laidotuvių. Vėlėms būdavo numetama po truputį kiekvieno valgio ir nupilama gėrimo. Tik šitaip pavalgydinus ir pagirdžius vėles, pradėdavo vaišintis gyvieji. Mirusysis taip pat būdavo pagerbiamas per mirties metines, o po to įsiliedavo į visų protėvių būtį ir atskirai minimas nebūdavo. Anglosaksų keliautojas Vulfstanas (IX a.) rašo, kad “aisčiai turi įprotį numirėlį nedegintą palikti giminių ir draugų tarpe 1 mėnesį, kartais - 2 mėnesius. Kunigaikščius ir kitus aukštos kilmės žmones tuo ilgiau palieka nesudegintus gulėti, kuo daugiau jie turi turtų, kartais iki pusmečio, ir jie lieka nesudeginti. Ir visą laiką, gulint lavonui viduje, turi būti geriama ir žaidžiama iki tos dienos, kada jis būdavo sudeginamas. Mirusiojo šarvojimas tai buvo lyg ir paruošiamasis galutinio mirusiojo perkėlimo į pomirtinį gyvenimą etapas. Rengdami puotas su šokiais ir žaidimais, gyvieji tikėjo palengviną perėjimą į pomirtinį gyvenimą. Seniausias ir svarbiausias laidotuvių apeigų tikslas buvo palenkti mirusiojo vėlę vaisėmis, dovanomis, tikint, kad vėlė mirusiųjų šalyje gyvenanti taip pat kaip ir gyvas žmogus. Senoji pažiūra buvo paremta tikėjimu, jog mirusiajam reikia aiškėmis

formomis pareikšti apgailestavimą dėl jo atsiskyrimo iš gyvųjų bendruomenės, todėl jis bus gerai nusiteikęs pasilikusiųjų atžvilgiu: jiems nekenks, nevilios jų į aną pasaulį. Mirusiojo siela dar kurį laiką pasilieka savo kūno artumoje, numirėlis viską mato ir girdi. Jeigu mirusiojo neaprauda, tai jis pasirodo žmonėms, vaidenasi. Naujoviškesnis aiškinimas, jeigu numirėlio labai verkia, tai pyksta velniai, nes jiems ugnis blogai kūrenasi. Yra išgalėjęs ir kitas įsitikinimas, susidaręs krikščionybės įtakoje, kad numirėlio nereikia per daug gailėti, nes tatai jį apsunkena (mirusiojo nereikia verkti, nes jo vėlei reikia ašaras nešioti). Jei miršančiojo labai gailimasi, tai jam sunku mirti ir taip prailginamos jo žemiškos kančios. Aptariant šermenis, reikėtų paminėti paprotį, išlikusį iki mūsų dienų. Tai gedulo drabužiai. Dabar jais norima išreikšti liūdesį dėl mirusio brangaus asmens. Seniau mirusio artimieji norėjo pasikeisti išvaizdą, kad mirusysis jų nepažintų ir greit į aną pasaulį nenusiviliotų, arba buvo norima, kad mirusysis būtų palankiai nusiteikęs, matydamas, jog giminės jo gailisi. Laidotuvių papročiuose yra daugybė perspėjimų, patarimų, draudimų. Skirtinguose Lietuvos regionuose ir skirtingu laiku jie skyrėsi, tačiau būta ir daug bendra. Štai keli jų: - Kad kuo greičiau nutrūktų ryšys su mirusiojo vėle, per šermenis ir kurį laiką po jų buvo vengiama minėti mirusiojo vardą, nes ypatingu laiku ištartam žodžiui buvo teikiama nepaprasta galia. Tai sąlygojo tikėjimas, kad daiktas, pavadintas vardu, turįs pasirodyti. „Kai numiršta žmogus, tai tos šeimos nariai, netgi iš artimos giminės, negali jo nuprausti, bet turi jį svetimi prausti. Jeigu reikia kas pasiūti, irgi šeimos nariai negali. Duobę iškasti būtinai turi svetimi. Gedulingas vaišes paprastai ruošdavo kaimynės. Kviečiamos šeiminkauti į svetimus namus, moterys neatsisakydavo: atsisakymas reiškęs nepagarbą mirusiajam. Numirus tuoj užspaudžia lavonui akis, kad nežiūrėtų ir kitų neviliotų į aną pasaulį.“⁹ Jeigu miršta geras žmogus, tai miršta ramiai ir siela atsiskiria nuo kūno lengvai, bet jei miršta blogas žmogus, tai jis smarkiai blaškosi ir siela sunkiai skiriasi nuo kūno, nes žino, kad jos laukia kančios – nori dar gyventi ir pasitaisyti. Buvo svarbu mirusįjį palaidoti „deramai“. Šis paprotys yra kilęs iš senų laikų tikėjimo, kad tinkamai nepalaidotas žmogus neturi kape ramybės: jis vaidenasi ir keršija savo artimiesiems dėl jų neatliktos pareigos. Visais laikais mirusieji laidoti ne kur pakliuvo: kapinynams išrenkamos vietos pakilumoje, dažnai ant kalnelio, upės pakrantėje ar netoli ežero, miške ar netoli miško. Papročiuose tautų, kurių nekrokultui būdinga mirusiųjų baimė, laidojimo vieta atskiriama uždara linija. Lietuviai į kapines žiūrėjo kaip į protėvių bendrijos vietą. Su visomis deramomis apeigomis palaidotas mirusysis įžengia į mirusiųjų pasaulį ir ten būdamas likusiųjų šiapus jau nebebaugina. Kapai baltų tikėjime – tai atskira erdvė, kuri buvo gerbiama ir jos pagarbiai bijomasi.

Išskirtinis itin garbingas mirimo būdas buvo žūtis karo lauke. Kiekvienas, einantis į mūšį, turėjo susitaikyti su mintimi, kad, gali būti, jog atgal gyvas nebegrįš. Karai nusinešdavo daugybę gyvybių, taip per palyginti trumpą laiką gausiai papildydami anapusinio pasaulio gretas. „Baltų gentys karą išivaizdavo kaip bendrą žmonių ir dievų veiklą. Anot Algirdo – Juliaus Greimo, senovės lietuvių karo dievu laikytas Velnias. Bet reikia prisiminti, kad lietuvių sakmių velnias nėra krikščionybės atnešta atgamtinė būtybė, vaizduojama pusiau žmogaus, pusiau gyvulio pavidalu. Pagoniškas Velnias pradžioje netgi buvo moteriškos giminės – deivė Velnė. Lietuvių mitų velniai buvo artimi dvaselėms kaukams, gyvenantiems požemiuose ir saugantiems požemių lobius. Pagonybės laikų velnias vaizduojamas be jokio klastingumo ir demoniškumo. Jis globoja vargšus, neturtingus, bet sąžiningus, aukštos moralės žmones, tačiau baudžia skriaudėjus, gobšuolius, piktadarius ir girtuoklius. Be to paaiškėja, kad Velnias kur kas prasčiau ginkluotas už Perkūną, be to, jam nuolat pralaimi. Velnias dar ir požemio vandens sargas. Stojus sausrai, Perkūnas muša velnius, norėdamas išlaisvinti vandenį. Peršasi išvada, kad baltai nesimeldė vienam konkrečiam karo dievui, bet šaukėsi į pagalbą kelis, galinčius padėti. Ypač naudos tikėtasi iš Perkūno ir Velnio priešpriešos. Tai logiška gali būti ir todėl, kad karas reikalauja maksimalios visų jėgų koncentracijos. Čia praverčia ir atkuriančioji Perkūno galia, ir griauanti Velnio jėga. Juolab, kad jis – požemio valdovas, tai yra – vėlių. Greimas net siūlo žodį „vėliava“ aiškinti kaip

⁹ http://www.moku.lt/darbai/moku.lt_baltu_laidojimo_paprociai (2008-10-16)

„vėlių būrys“. Iš istorinių šaltinių yra žinoma, kad prieš mūsų baltai šaukėsi be visų kitų, dar ir savo žuvusių draugų ir artimųjų pagalbos¹⁰. Taigi, lietuvių gentys žygiavo į karą su savo „vėliava“. Reikia paminėti, kad vėliavų, tokių, kokias mes dabar žinome (tam tikros formos ir spalvų audeklo su atitinkamais ženklais), baltų kariuomenė pradžioje neturėjo. Jos atsirado vėlesniais laikais, nusižiūrėjus į kryžiuočių.

1.2. Veliona ir jai artimos dievybės

Deivė Veliona buvo mirusiųjų, arba vėlių, deivė. Jos ir vardas sietinas su vėle. Seniausia vėlės prasmė galėjo apimti ne tik žmogaus, bet ir medžiotojo užmušto žvėries vėlę, ypač žvėries totemo, kurį užmušdavo vieną kartą per metus, atlikdami jam skirtas apeigas.

Velionos vardo šaknis „vel“, turinti vėlės prasmę, yra bendra daugelio Europos tautų kalboms. Pavyzdžiui, senovės anglų kalbos žodis „Wael“ reiškė mūsų lauke likusį lavoną. Šiaurės germanų „Wallr“ reiškė mirusį karo lauke, o germanų mirusiųjų šalis ir buvo vadinama „Valhala“. Senovės hetitų žodis „wellu“ pirmine prasme reiškė vėlių buvimo vietą, prilygintą ganyklai, pievai. Atsiradus gyvulininkystei, šitai vadinta ir pati ganykla.

Velionos, kaip ir vėlės, pavadinimas tapatus su vėlione, arba vėlioniu, vėlesniu velniu. Latvių „Velis“ (Vels) laikomas lyg ir mirusiųjų dievybe. Lietuvių sakmėse velnias buvęs lyg ir Dievo bendrininkas, kuriant kosmosą, tik Dievas kūręs tai, kas tobula, o velnias tai, kas netobula. Velnė, arba Veliona, be abejo, buvo chtoninė mitinė būtybė. Ji rūpinosi vandeniu, oru, ugnimi, žeme, požemiu ir jo lobiais. Kai Velnė uždaro vandenį ir prasideda sausra, deivė Perkūnė (vėliau Perkūnas) ją medžioja ir stengiasi užmušti.

Veliona, Velnė, dar vadinama Deivute ar Vilute, daugiausia siejama su mirusiųjų prosenių vėlėmis. Kaip ir daugelis deivių, ji buvo duali, t.y. išreiškė gėrį ir blogį.

Deivės Velionos šventyklos vietoje pastatyta Veliuonos bažnyčia. Teodoras Narbutas 1805 metais šios bažnyčios sienoje rado akmeninę lentą su atitinkamu užrašu.

Lietuvių Veliona iš pradžių tikriausiai rūpinosi žmonių sumedžiotais žvėrimis ir jų vėlėmis. Paplitus gyvulininkystei, ėmė rūpintis gyvuliais ir jų vėlėmis.

Ilgainiui pradėta tikėti, kad požemyje gyvenančios vėlės bei jų deivė Veliona veikia žemės derlingumą ir gyvulių vaisingumą. Todėl per didžiąsias šventes, paprastai susietas su saulės ciklu, ypač pavasario ir rudens lygiadieniais, buvo keliamos vaišės prosenių vėlėms ir jų deivei Velionai. Žinių apie tai pateikia Jonas Lasickis, Motiejus Strijkovskis ir kiti XVI amžiaus autoriai. Lasickis Velioną vadina vėlių deive (dievu), kuriai buvo aukojamos aukos maitinant mirusįjį – paprastai duodavo kepintų paplotėlių, patrupinę keturiose vietose priešpriešiais. Tie paplotėliai buvo vadinami „Velionos sikies“.

Rudeninėms Velionos ir vėlių vaišėms skersdavo gyvulius, kurių mėsa vaišindavo mirusiuosius, ruošdavo apeiginius stalus kapinėse arba namie. Apie skerstuves, švenčiamas prieš Vėlines, rašė Lasickis, Tas apeigas jis vadino dešrų kimšimo švente. Per šventę buvo vaišinamos vėlės. Į skerstuves kviesdavo deivę Velioną šiais žodžiais: „Veliona velos atiek pavalgyti drauge su mumis dešrų su mirusiais“. Strijkovskis apie skerstuves rašo ryšium su Žemininko kultu, o Pretorijus jungia jas prie ožio, jaučio ir kt. švenčių vaišių.

Seniausi skerstuvų apeigų elementai minimi etnografiniuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, aukštaičiai senovėje prieš Vėlines visuomet skersdavo kiaulę ir pagal seną paprotį atlikdavo tam tikras apeigas. Į skerstuves dažniausiai kviesdavo kaimynus ir skerdimo talkoje dalyvavusius žmones. Skersdavo vyriausias žmogus. Tik ką paskerdus kiaulę, vyrai virdavo kruopas su kiaulės uodega, kojomis, snukiu ir mėsos gabalu su dūrio vieta. Prie virimo nebuvo prileidžiamos moterys. Skerdėjas ir šeimnininkas išgerdavo po puoduką kraujo, pasemto iš kiaulės krūtinės. Paskerdus kuilį, skubiai buvo išimami kiaušiai, iškepami ir suvalgomi, - tikėta, kad jie atneš namams didelę palaimą ir šeimai sveikatą. Kiaušiams kepti ugnį kurdavo pats kepėjas.

¹⁰ Kultūros istorijos tyrinėjimai (1997).T.3. Str. Gintaras Beresnevičius. Sakralinis karo matmuo.

Velionos ir vėlių vaišinimo apeigos būdavo atliekamos pavasarį, sėjos metu, ir rudenį, nuėmus nuo laukų derlių. Tų apeigų rudimentų gausiai būta XIX amžiuje, o kai kur net XX amžiaus pradžioje, pavyzdžiui, tikėta, kad tuo metu vėlės lanko savo namus. Todėl jas žmonės priimdavę ir vaišindavę pagal tėvų protėvių papročius. Šie tikėjimai atėję iš senovės. Juos gražiai pavaizdavo poetas Adomas Mickevičius kūrinyje „Vėlinės“, parašytame XIX amžiaus pradžioje.

Prie seniausių deivių, atsiradusių ankstyvosios giminės santvarkos laikais, priklauso mirties deivė Giltinė. Ji deivės Laimos sesuo. Jų abiejų veikla susieta su žmogumi, taip pat su viso gyvojo pasaulio pradžia ir pabaiga. Laima siejosi su gyvenimo pradžia, o Giltinė – su pabaiga. Pagrindinė Giltinės funkcija – stebėti, kada ateina laikas žmogui mirti, o atėjus tam laikui, žmogų numarinti.

Giltinės vardas kilęs iš žodžio „gelti“, „geluonis“, „geltonis“. Šie žodžiai susiję su mirtimi. Giltinė iš pradžių greičiausiai buvo vaizduojama pelėdos pavidalo. Pelėda paprastai pranašaudavo nelaimę. Savo siaubingu balsu ji pranešdavo artėjančią mirtį, gaisrą, nesantuokinio kūdikio gimimą. Be to, pelėda buvo laikoma tamsos, nakties paukšte, Mėnulio deive, dar vadinta Mėnule, kuri viešpatavo naktį ir tvarkė žmonių nakties nuotykius. Antra vertus, pelėda buvo šventa, išmintinga, sprendžianti svarbias žmogaus gyvenimo problemas. Graikijoje ji laikyta išminties ir mirties deivės Atėnės paukšte. Indų Rigvedose ir Mahabharatos epe pelėda yra mirties skelbėja ir mirusiųjų paukštė.

Su buvusiu šios deivės pelėdos pavidalu greičiausiai susijusios įvairiose Lietuvos vietose archeologų rastos pelėdinės segės, datuojamos VI – VII amžiumi. Jų rasta Jauneikiuose, Tūbasiuose, Godeliuose, Kapitoniškėse, Pociuose ir kitose vietose. Giltinei artimos maro deivės. Baltai apsirengusios ant baltų žirgų jos lankiusios kaimus: kur negerai priimdavę, ten pasiūsdavusios marą. Lietuviams buvo žinoma maro deivė Diedievaitė, atnešusi 1571 metų marą.

Maro deivės dažnai buvo vaizduojamos šlykščios moters pavidalo. Vaikščiodamos po kaimus, prašydavosi, kad išileistų. Kitur prieš marą vaikščiodavusios pamėklės – baltos panos. Jos sunešdavusios ant aukšto kalno įvairių daiktų – kaukolių, plaukų, ragų ir uždegdavusios. Į kurią pusę eidavę dūmai, ten kildavęs maras. Maro metu tos panos suduodavusios į namo sieną iš lauko pusės. Kiek kartų suduodavusios, tiek žmonių mirdavę. Kartais pasmerktuosius šaukdavusios vardais. Kitur maro mergelės važinėdavusios karieta.¹¹

1.3. Vėlinių papročiai ir apeigos

Lietuvos žemdirbiai, nuėmę nuo laukų javus, švęsdavo derliaus šventę. Kuriuo laiku ją švęsdavo, spalio ar lapkričio mėnesiais, ir kuriomis dienomis, sunku tiksliai pasakyti. Vieni šaltiniai (J. Dlugošas, M. Strijkovskis) rodo, kad ši šventė būdavo švenčiama spalio mėnesį ir tęsdavosi kelias dienas, kiti šaltiniai sako, kad spalio pabaigoje – lapkričio pradžioje, pirmą savaitę po spalio mėnesio. Pasak J. Basanavičiaus, vėlių laikas buvo spalio mėnesį nuo Mykolo iki Martyno. Mūsų artimų giminaičių latvių vėlių laikas tęsiasi spalio mėn. keturias savaites. Šis laikas vadinosi „Velli“, „Deeva decnas“. Apeigų ciklas baigdavosi lapkričio 1 – 2, kada būdavo atliekamos apeigos ir keliama puota („Stalų kėlimai“), apsupti mistika. Paprastai tai būdavo atliekama arba vėlai vakare, arba vidurnaktyje, arba anksti rytą, kada, žmonių tikėjimu, keldavosi iš požemio pasaulio mirusiųjų vėlės ir eidavo pas gyvuosius. Gyvieji kviesdavo jas į namus, paruošdavo iškūrentą pirtį vėlėms nusiprausti, prašydavo prie puotos stalo, kur būdavo vaišinamos tradiciniais, paprastai valgomais ir aukojamais apeigose patiekalais. Tokie tikėjimai susiformavo animalistinės pasaulėžiūros pagrindu, ypač atsiradus ir besivystant prosenių kultui ankstyvosios žemdirbystės laikais proindoeuropiečių kultūroje. Jų pagrindu lapkričio 1 – 2 krikščionys įvedė į savo švenčių ciklą Visų Šventų ir Vėlinių šventes. Lietuviai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, dar ilgai, net iki XX a. pradžios, išlaikė rudimentų, susijusių su vėlių prisikėlimo vaizdiniais.

¹¹ Dundulienė P. (2007). Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius.

Žinių apie derliaus šventes pateikia rašytiniai šaltiniai. J. Dlugošas XV a. pasakoja apie rudens šventes Lietuvoje, kurios iškilmingai švęstos miškeliuose, nuėmus derlių spalio pradžioje. Į jas susirinkdavę visos apylinkės žmonės, atsinešdavę valgio ir gėrimo. Jie pokyliaudavo kelias dienas. Kiekvienas prie savo ugniavietės aukodavo dievams, ypač dievui Perkūnui, tikėdami, kad išprašysią malonių ir pastiprinimo mirusiųjų vėlėms.

Derliaus nuėmimo šventę XVI a. aprašė ir M. Strijkovskis. Pasak jo, Lietuvoje, kai kur ir Latvijoje (Kurše), spalio pabaigoje nuėmus derlių ir suvežus į klojimus, susirinkdavo iš kelių (3 – 4) kaimų žemdirbiai su žmonėmis ir vaikais į vienus namus, apdėdavo stalą šieną, jį uždengdavo staltiese, padėdavo kelis didelius kepalus duonos ir ant stalo kampų pastatydavo 4 ąsočius alaus. Tada atnešdavo veršiuką ir telyčią, aviną bei avių, ožį ir ožką, paršą ir kiaulę, gaidį ir vištą, žąsį ir žąsį. Juos visus užmušdavo ir, aukodami savo dievui Žemininkui, kalbėdavo: „Tau, o Žemininkai, mūsų dieve, aukojame ir dėkojame, kad mus pereitais metais sveikus ir viskuo pertekusius užlaikėi, javų ir viso gero davei, nuo ugnies, geležies, maro ir visų mūsų priešų apsaugojai“. Po to, išvirė ar iškepę užmuštų gyvulių ir paukščių mėsą, sėsdavo visi už stalo. Kiekvieno valgio gabaliuką vyriausiasis numesdavo po stalą, ant krosnies, po suolais ir į kiekvieną namo kampą, sakydamas „Tau, o Žemininkai, mūsų dieve! Teikis priimti mūsų auką ir maloningai valgyti mūsų valgius.“ Paskiau visi, valgydami ir gerdami, kviesdavo valgyti ir Žemininką. Valgydami dainuodavo ir grodavo ilgomis dūdomis. Taip buvo daroma Obeliuose, Pasvalyje ir kitur. Anot M. Strijkovskio, ši šventė Žemaitijoje vadinosi Ilgių švente. Jos metu visi valstiečiai, net ir patys neturtingiausieji, privalėdavo namuose turėti alaus, kurį gerdavo per kelias savaites, minėdami mirusius ir garbindami dievą Perkūną. Žmonės rinkdavosi ant kapinių, kur moterys raudodavo savo vyrų, išskaičiuodamos jų narsumą, dorą, gerą ūkininkavimą ir pan. Paskui ruošdavo gausias vakarienes. Prieš valgymą vyriausias šeimos narys imdavo kaušą, dėdavo į jį įvairių javų miltų, druskos ir kt., kuriais rūkydavo, sakydamas: „Už visus prietelius mūsų“, po to valgydavo, gerdavo, giedodami protėvių giesmes. Kuršiai, žemgaliai, prūsai, minėdami mirusiuosius, eidavo iš bažnyčios tiesiai į karčiamą, kur virė alų. Moterys atsinešdavo pintinėse virtos ir keptos šaltos žuvies, kurią valgydavo be peilių. Vaisėse prie stalo patarnaudavo žmonos. Kiekvieno valgio ir gėrimo visi pildavo po stalą.

Trečią dieną po ilgių merginos garbindavo dievą Vaižgantą, kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, stovėdama viena koja ant kėdės, o kairę ranką iškėlusį aukštyn, laikydavo joje liepos ar guobos karną, o dešinėje rankoje turėdama alaus ąsotį, šitaip kalbėdavo: „Vaižgantos dievaite, augink mani linus taip ilgies, ik mani, me duok mumis nogus eithi“. Po to išgerdavo ąsotį ir, vėl jį pripylusi, išliedavo ant žemės dievui. Paplotėlius taip pat išmesdavo iš sterblės, kad dievukai galėtų pavalgyti. Jeigu po to ji tvirtai stovėjo, širdy visi tikėdavo, jog kitais metais bus puikus linų derlius.

Per derliaus arba Ilgių šventę lietuviai kviesdavo numirėlius iš kapų į pirtis vaišėms. Kiek pakviesdavo, tiek kėdžių tam tikslui pastatydavo lūšnoje, rankšluosčių, marškinių patiesdavo, o stalą apkraudavo valgiais ir gėrimais. Po to, sugrįžę į savo pirkias, tris dienas gerdavo, o visus apdarus ir valgius aplaistę palikdavo kapuose. Pagaliau mojuodami atsisveikindavo su savųjų vėlėmis.

Pavergti germanų livoniečiai taip pat tuo metu prie numirėlių kapų dėdavo maisto, gėrimo, kirvį ir šiek tiek pinigų, raudodami: „Eik, - sako, - nelaimingasis, iš šios žemės į geresnį pasaulį, kur germanai tau nebeįsakinės, bet tu juos valdysi. Štai turi ginklų, maisto, visko, kas reikalinga kelionei“.

Pasak S. Rostovskio, (1583 m.), žemaičiai per vėlines nešdavo ant kapų maistą. Vėlių pagerbimo apeigas atlikdavo taip: ant stalo iš praustuvės papildavo vandens, keturiuose stalo kampuose sudėdavo šaukštus. Nors apeigos vykdavo dienos metu, aplink stalą sustatydavo ir uždegdavo žiburius. Žynys kviesdavo visus namų mirusiuosius, prašydavo dievų palaimos jų vėlėms, paskui sėsdavosi prie stalo ir pirmasis padėdavo po trikoju kąsni vėlėms.

Sambijos sūduviai, pasak Jeronimo Maleckio, XVI a. taip pat švęsdavo derliaus nuėmimo pabaigtuvių šventę. Susirinkę keli valstiečiai padėkodavo savo dievams už derlių. Jų vyriausiasis („viršaitis“), jeigu vasara būdavusi lietinga ir rugiai neužderėdavę, kreipdavęsis į visus klausdamas, kuris iš susirinkusiųjų užrūstinęs dievus. Paskui jis maldaudavęs dievus, kad tie kitais metais būtų maloningesni. Po to jau prasidėdavusi puota, kurią keldavę patys valstiečiai, pasidarę iš sudėtinių miežių alaus, išsikepę iš šviežių rugių duonos. Viršaitis puotos metu, nepaisant to, ar geras, ar menkas būdavęs derlius, minėdavęs visų dievų vardus.

XVI a. dokumentuose aptinkama žinių, kad Prūsijos lietuviai ir kitos baltų tautos per šventes aukodavę derliaus dievybei kai kuriuos gyvulius. Ypač daug kur buvęs aukojamas jautis ir ožys, kurie laikyti vaisingumo simboliais. Iš paukščių dažniausiai būdavo skiriamas gaidys, o kartais ir višta.

Pasak M. Pretorijaus (XVII a.), nuėmę nuo laukų derlių ir pradėdami kūlimą, senovės lietuviai keldavo vaišes, vadinamas sambariais. Visi kaimynai supildavo miežių ir darydavo alų, vadinamą „ant tryu devinu“. Šeimininkas paimdavo devynias sujas įvairių pirmo pjovimo javų. Kiekvieną saują dalindavo į tris dalis. Vadinasi, gaudavo dvidešimt septynias saujeles. Šiuos javus iškuldavo, sumaišydavo su supiltais alui miežiais, po to sumaldavo ir darydavo alų. Vaišes pradėdavo šeimininkas, pripildamas ašotį alaus ir prašydamas dievų palaiminimo. Po to jis gerdavo Žemynėlės garbei, jai kalbėdavo malda, ir, laikydamas rankoje ašotį, klaupdavosi ant žemės bei prašydavo dievų palaimos. Po to nugerdavo vieną trečdalį alaus ir užmušdavo aukai gaidį, kuris turėdavo būti tų metų gimimo ir ne raudonas – juodas, baltas ar raibas. Gaidį imdavo į kairę ranką ir, meldamas dievų, iš ašočio nugerdavo dar alaus. Po to užmušdavo ne raudoną vištą ir išgerdavo likusį ašotyje alų. Visi esantieji pakeldavo rankas į viršų ir kalbėdavo: „Dieve ir tu, Žemynėle, žiūrėk, mes tau dovanojame šitą gaidį ir vištą. Priimk juos kaip auką, kuri yra iš mūsų geros širdies dovanota“. Po to mergina pešdavo paaukotų paukščių plunksnas. Nupeštus paukščius paimdavo šeimininkė, išvirdavo ir pastatydavo ant stalo viduryje trobos, prie kiekvieno žmogaus padėdama po mažą kepaliuką duonos. Paskui atnešdavo tris mažus šventinius kaušelius ir visi gerdavo iš dešinės į kairę pusę po devynias kaušelius. Prie tėvų turėdavo būti ir visi vaikai. Jei kuris būdavo mažas ir negalėdavo klūpoti, tą turėdavo laikyti tėvai ir už jį išgerti dvidešimt septynis kaušelius. Apeiginio maisto duodavo ir pašauktiems į trobą šunims. Rytojaus dieną šventindavo javus.

Paveldėtų iš pagonybės laikų vėlių minėjimo apeigų XVII a. turėjo ir latviai, kurie ryte po pusryčių šaukdavo vardais vėles, kurioms pirmiausia priekaištaudavo, kodėl jos nesaugojusios arklių ir galvijų nuo vilkų bei ligų, kam leidusios pelėms esti grūdus, Perkūnui daryti žalą laukuose. Po to kviesdavo vėles vaišintis iš pastatytų indų su maistu. Vėlėms mėtydavo duoną ant žemės arba į ugnį, ten pat liedavo ir alų. Baigdami vėlių vaišinimą, iššluodavo krosnį, išvarydavo vėles iš kampų. Taip pat vaišindavo vėles pirtyse, kapinėse ir kt.

Manydami, kad žalčiuose slypi mirusiųjų vėlės, nuėmus derlių, vaišindavo tariamai atsilankančias mirusiųjų namiškių vėles, įsikūnijusias žalčiuose, ruošdavo joms puotas – „keldavo stalus“. Apie jas daug rašė XVI – XVIII amžių jėzuitų pranešimai.

XIX a. pirmojoje pusėje Vėlinių senieji papročiai, nors ir susimaišę su krikščioniškaisiais, buvo visiškai išlikę. Tai matyti iš A. Mickevičiaus poemos „Vėlinės“ (Vilnius, 1823), kur jis, remdamasis iš liaudies paimtais papročiais ir tikėjimais, paveldėtais iš žilos senovės, pavaizdavo vėlių garbinimo apeigas. Pats poetas pažymi, kad pažodžiui apeigines giesmes jis paėmė iš liaudies inkantacijų, užkeikimų, vėlių iššaukimo būdų ir kt. Šiose apeigose randame sukauptą gilią liaudies filosofiją, gyvenimo patirtį, išmintį. A. Mickevičius savo poemos įžangoje pažymi, kad daugelyje vietų. Kuršė ir Rytprūsiose švenčiamos vėlinės savo šaknimis siekia pagonybės laikus ir kadaise vadinosi „Ožio švente“, kurioje vadovavo „Ožininkas“ ir kartu žynys. Kadangi bažnyčia stengėsi išgyvendinti paprotį, susijusį su prietaringomis apeigomis ir pagonybės liekanomis, žmonės vėlines slaptai švęsdavo koplyčiose arba tuščiuose namuose, esančiuose netoli kapinių. Ten padėdavo įvairiausio maisto, gėrimų, vaisių ir iššaukinėdavo vėles. A. Mickevičius pažymi, kad paprotį vaišinti vėles turėjo visi stabmeldžiai (graikai, skandinavai, Rytų

tautos ir Naujojo pasaulio salos). Tačiau lietuvių vėlinių apeigos tuo metu jau buvo sumišusios su krikščioniškais tikėjimais bei apeigomis. Poetas prisipažįsta, kad fantastiškos apeigos nakties metu smarkiai veikusios ir jo paties fantaziją. Baisiuose žmonių prasimanymuose jis įžiūrėjęs moralinius liaudies siekimus, jų būdą.

A. Mickevičius rašo, kad žmonės uždengdavo langus, užpūsdavo žvakes ir kviesdavo iš visur vėles. Kvietimų tekstuose atsispindi pagoniškieji, susimaišę su krikščioniškaisiais, animistiniai vaizdiniai. Į vėles kreipdavosi šiais žodžiais:

Ar toli jūs, ar šalia,
Ar dervos gal katile,
Ar šaltam dugne upelio,
Ar gal medžio šakoje.
Ne viena iš jūsų rauda,
Kai ugnis apninka ją...¹²

Po to degindavo pakulų kuodelį ir kviesdavo pirmiausia lengvas vėles, kurios žemėje daug kentėjusios. Paskui pasirodydavusios vaikų vėlės, kurios prašydavusios 2 garstyčios gūdų, pareikšdamos, kad kas žemėje vargų nepatyrė, tas saldybių dangaus negalys ragauti. Vidurnaktyje užkabindavo skląščius, smalingomis skalomis uždegdavo ašotį degtinės. Tuo tarpu pasirodydavusi apylinkės dvaro pono vėlė, apsupta valstiečių vėlių, pasivertusių varnais, pelėdomis ir kt. Pono vėlė maldaudavusi ją pamaitinti, skųsdamasi, kad ji nuolat alkana, nes ją lydintieji paukščiai lesą jo kūną. Pono vėlė maldaudavusi bent saujos kviečių. Tačiau paukščiai grasino išmaldą atimti, nes ponas jiems buvęs negailestingas: vieną už nuskintą obuolį liepęs pririšti prie stulpo ir nuplakti, našlę, prašančią maisto vaikams, išmetęs į sniegą, kur ji sušalusi. Pabaigoje pažymima: „Kas nebuvo žmogum niekad, tam žmogus padėti negali“. Paskui kviečiamos vėlės, gyvenusios tamsoje ir varge, bet dorai, tačiau nedavusios jokios žmonėms naudos, pasirodanti mergina, nepažinusi žemiškosios laimės. Po to kviečiamos visos vėlės būriu. Joms buvo barstomi lęšiai, aguonos, duonos trupiniai. Baigus apeigas, uždeginėjamos žvakės, atidarinėjamos durys, nes „gaidžiai gieda toli, prisiminkime senovę, stok...“¹³

Bene daugiausia panašių apeigų elementų siejasi su Vėlinėmis. Pavyzdžiui, Nočios apylinkėje (Lydos aps.) XIX amžiaus pradžioje lietuviai vėlėms ruošdavo tamsius patiekalus: jukas, sriubas ir vėdarus su krauju, džiovintų barščių sriubas įvairias košes, šiupinius, varškėčius. Patiekalų turėjo būti dvylika, kas simbolizavo dvylika metų mėnesių. Paruošę maistą, švariai iššluodavo gryčios aslą, užtiesdavo balta staltiese stalą, sustatydavo gėrimų ašočius. Prie stalo žmonės rinkdavosi tyliai, be jokio triukšmo. Sunešus ant stalo valgius, šeimininkas prabildavo: „Mirusiųjų vėlelės, kurios dar atmenamos šiuose namuose, garbingi mano šeimos protėviai, verti amžinos atminties vyrai ir garbingos moterys, ypač tu, mano seneli ir senele, tėve ir motina (pasakydavo jų vardus), taip pat giminės, vaikeliai ir visi, kuriuos mirtis pasiėmė iš šių namų, prašau į metines vaišes. Tegu jos būna tokios malonios, kaip kad mums yra saldus jūsų atminimas.“ Patylėjęs vėl sakydavo: „Sėskite ir teikitės valgyti taip, kaip jums dievai leis“. Per valgių garus esą matydavo mirusiuosius. Namuose viešpataudavo tyla. Tuo metu priemenėje uždarydavo šunis, kad jie nelotų ir nenubaidytų ateinančių vėlių. Mat, jeigu neuždarytų šunų, vėlės negalėtų ateiti ir supykusios visus metus keršytų.

Prąėjus tam tikram laikui, kai, žmonių manymu, vėlės jau pasisotindavusios, šeimininkas sakydavo: „Dovanokite, vėlės, būkite sveikos, sudiev! Laiminkite mus gyvenančius, ramybė šiems namams! Eikite ten, kur jus likimas veda, bet atminkite, - nei ateidamos, nei išeidamos per mūsų slenksčius, kiemą, daržus, pievas, laukus, nedarykite jokios žalos“. Visi susirinkusieji žemai lenkdavosi, sakydami: „Nėra, nėra nė dvasios“. Paskui šeimininkė nuimdavo nuo stalo patiekalus,

¹² Mickevičius A. (1958) Vėlinės. Vilnius.

¹³ Mickevičius A. (1958) Vėlinės. Vilnius.

apversdavo staltiesę, maistą vėl sustatydavo ir prasidėdavo gyvųjų puota, palydima maldų. Kitur šeiminkas (anksčiau žynys) šaukdavo į vaišes gimines kiekvieną atskirai iš eilės. Kiekvienai jų mesdavo po stalą po iškeptą bandelę ar blyną. Be to, patys besivaišindami mesdavo maistą po stalą arba statydavo su maistu puodus už lango.

Be artimųjų giminių vėlių, žmonės prisimindavo tragiškai žuvusiųjų vėles. Atlikus savų prosenių vaišinimo bei pagerbimo apeigas, Vilniaus krašto lietuviai, degindami ugnį ir smilkydami tam tikromis žolėmis, kalbėdavo: „Prisimink ugnyje sudegusius, vandenyje paskendusius, medžių užmuštus, griaustinio nutrenktus. Prisimink svetimon žemėn išvestus, suvargintus ir pražuvusius. Ateikit jūs, vėlelės, atsigerkit, vaišinkitės su mumis“.

Dar XX amžiaus pradžioje kai kur Lietuvoje apie lapkričio pradžią šeštadienį nešdavo į kapines įvairių valgių ir palikdavo ten su puodais. Paskui, grįžę namo, visi šeimos nariai eidavo į pirtį ir išsimaudydavo. Tada prasidėdavo mirusiųjų minėjimo apeigos namuose. Po to būdavo pradėdama ruošti vakarienė. Ją paruošę, atidarydavo langus ir duris, ant stalo padėdavo 7 patiekalus, kurie būtinai turėjo būti tradiciniai (apeiginiai): kiaulės galva, košė, kukuliai, įvairių gyvulių mėsos ir kiaušinienė. Seniausias žmogus paimdavo žvakę, apskūdavo ją aplink savo galvą, paskui apskūdavo tris kartus aplink kiaulės galvą ir uždegtą pastatydavo ant stalo. Paskui kalbėdavo kažkokius žodžius. Pripylus gėrimo, kiekvienas išpildavo jo dalį ant stalo kampo, kur niekas nesėdėdavo, sakydamas: „Tai jums, vėlės“. Pirmąją įvairių valgių dalį padėdavo ant to paties stalo tuščio kampo ir tik tada visi pradėdavo valgyti.

Dieveniškųjų apylinkėse (Šalčininkų raj. Žižmų k.) spalio pabaigoje šeštadienio vakarą prasidėdavo vėlėms skirta šventė. Vakare visi nusiprausdavo, kurdavo krosnį ir virdavo tradicinius šios šventės valgius: barščius, grikių košę, vištieną ir kitokią mėsą, kepdavo grikių pyragą. Baigę virti, eidavo gulti, o vidurnaktį atsikeldavo ir valgydavo. Pavalgę vėl eidavo gulti. Rytą anksti pjaudavo gaidį, kurį virdavo su koše. Auštant padengdavo stalą, ir visa šeima aplink jį susėdavo valgyti. Pirmiausia statydavo ant stalo barščius ir uždegdavo žvakę, kurią šeimos vyriausiasis, paskui ir visi kiti šeimos nariai kiekvienas iš eilės turėdavo apnešti aplink stalą. Apnešus paskutiniajam, žvakę statydavo ant stalo.

Prieš pradėdant valgyti barščius, šeimos vyriausiasis išpildavo jų tris šaukštus po stalą vėlėms, ir tik po to visi valgydavo. Taip darydavo pradėdami valgyti kiekvieną patiekalą. Paskui pirmuosius patiekalų gabalus sudėdavo į kraitelę ir nešdavo elgetoms. Pavalgę iškeptą avino skrandyje grikinę košę ir vištos ar gaidžio dešiniąją šlaunį, taip pat kairiąją sparną nešdavo aukoti į bažnyčią.

Tikriausiai tai primindavo senovinę auką, aukotą vėles globojančiai deivei Velionai. Baigę maitinti vėles ir paaukoję Velionai, pradėdavo valgyti. Tačiau pirmuosius maisto gabalus sudėdavo į kraitelę ir rytojaus dieną išdalydavo elgetoms, sėdintiems prie bažnyčios.

Gervėčių apylinkių (dab. Baltarusija) lietuviai derliaus šventę „ažinkas“ arba Vėlinių šventę švėsdavo pirmąją lapkričio mėnesio savaitę. Šventės išvakarėse pjaudavo aviną, gaidį, virdavo kiaulieną, grikių košę, kraujo sriubą „jušniką“, barščius, kopūstus, „prasalną“, miežines kruopas (gruce), kopūstumiežines kruopas, šaltieną, kepdavo pyragus, sijotų miltų duoną. Duoną kepdavo mažomis bandelėmis, kurių vieną dėdavo į kraitelę, ir ant tos bandelės trupindavo kiekvieno valgio. Tada uždegdavo žvakę, įstatydavo ją į kraitelę, apnešdavo aplink dubenį, užgesindavo, ir visi sėdavo prie stalo valgyti. Valgių turėjo būti pagaminta dvylika. Valgydami palikdavo pirmutinę avino mentę, kurią nešdavo į bažnyčią ir padėdavo ant altoriaus, o kepaliuką duonos (kas neturtingesnis – dubenį grikių košės) nunešdavo „diedams“ (elgetoms). Paprotys nešti į bažnyčią pirmutinę mentelę ir elgetoms duoną visoje rytų bei pietų Lietuvoje buvo žinomas iki II – ojo pasaulinio karo. Svarbiausias valgis buvo gaidys, išvirtas su miežinėmis kruopomis (gruce). Kol visi pavalgydavo, niekas nedrįsdavo liesti jo skiauterės, kad šventėse būtų linksma. Be to, vėlėms virdavo prosenovinį valgį iš miežių kruopų. Tokie ikirikriščioniškojo laikotarpio Vėlinių papročiai dar XX amžiaus pradžioje buvo išlikę visoje Pietryčių Lietuvoje.

Per vėlines žmonės puošdavo mirusiųjų kapus, degindavo žvakes (Žagarė), dalindavo elgetoms duoną, kad metai būtų bitingi, kad rugiai derėtų. Žmonės tikėjo, kad atsilankiusias į

namus vėles esą galima pamatyti, žiūrint per žiedą. Visoje Lietuvoje žmonės tikėjo, kad mirusiųjų vėlės per vėlines daužydavosi bažnyčiose, koplyčiose, negyvenamose trobose ir kt.

Ažytėnų k. Kėdainių raj. rudenį ruošdavo mirusiųjų prisiminimą, vadinamą gyvųjų draugystės su mirusiais ir gyvenančiųjų su gyvenančiais atnaujinimą. Tam reikalui rengdavo puotą, į kurią sukviisdavo gimines ir artimesnius kaimynus. Paskirtą dieną užtiesdavo stalą staldengte, apstatydavo alumi, duona, ragaišiu, visokiais mėsiskais ir pieniškais valgiais. Svečiai būdavo susodinami tam tikra tvarka: moterys užstalės kertėje, o vyrai – kitoje stalo pusėje ant suoliuko. Visi valgydavo ir gerdavo. Vakare atnešdavo žvakių ir pastatydavo ant stalo. Pavalgius stalo nenukraustydavo. Visi pradėdavo giedoti rožančių ir kitas katalikiškas maldas. Paskui visi išeidavo iš užstalės, sustodavo viduryje aslos ir giedodavo, vardais šaukdami mirusiuosius gimines, prašydami atitinkamo vardo šventąjį melstis už mirusiojo vėlę. Po to šeiminkė vėl sodindavo visus už stalo, kur valgydavo baltai baltintus kvietinius lakštinius. Apie vidurnaktį visi išsiskirstydavo. Rytoriaus dieną šeiminkės pasiūsta mergaitė eidavo į visus kaimus, iš kurių pereitą dieną buvo atvykę „ant poterių“ ir kuriuose nakvodavo svečiai. Netrukus ateidavo antrasis kvieslys, po jo – trečias. Po trijų kvietimų sueidavo svečiai ir vėl puotaudavo.

Lietuvoje ilgą laiką laikėsi paprotys per vėlines dalinti elgetoms maistą, ypač specialiai jiems iškeptą duoną. Dzūkai vadinamą „dziedų“ (elgetų) duoną kepdavo su ypatingomis apeigomis. Pakepę paprastus kepalus, kepdavo keturias bandeles „diedams“. Ryte prieš pusryčius šeiminkė, paprastai motina, suskirstydavo „diedams“ košes, sudėdama į specialų, jiems skirtą dubenį („dziedų bliūdelį“). Po to atskirdavo mėsos ir visokio pagaminto maisto. Kol neatskirdavo „diedams“, neduodavo niekam, net vaikui valgyti. Atskirtą maistą sudėdavo karbijon, įdėdavo keturias bandeles, surišdavo juostuke ir padėdavo garbingiausioje vietoje už stalo – kampe. Tada susėsdavo už stalo visa šeimyna. Atnešus valgius, sustodavo ir, šeiminkui – tėvui vadovaujant, meldavosi už mirusiuosius. Visiems atsisėdus, šeiminkas pasemdavo šaukštą viralo ir nuliedavo jo ant žemės. Antrą šaukštą pats suvalgydavo. Po to visi pradėdavo valgyti, o pavalgius veždavo į bažnyčią paruoštą maistą, kur išdalindavo „diedams“ – elgetoms. Duonos kepalą, visą ar pusę avino, „bertainiuką“ alaus kai kas duodavo bažnyčios tarnams.

Elgetos agrarinėse, kalendorinėse ir šeimyninėse šventėse bei jų apeigose pagal seną tradiciją užėmė svarbią vietą. Ypatingą pagarbą ir dėmesį elgetoms žmonės skyrė per mirusiųjų minėjimo, susijusio su derliaus apeigomis, šventę, kada jie buvo apsupami nepaprastumu, lyg mirusiųjų ir gyvųjų tarpininkai. Per vėlines žmonės kviesdavo elgetas į namus, jiems išsiprausti iškūrendavo pirtis, aprengdavo švariais drabužiais, sodindavo garbingiausioje vietoje prie stalo, sutiktiems ar sėdintiems prie bažnyčios dalindavo duoną, pinigus ir kitką, primindami, kad melstūsi už mirusiuosius, išvardindami juos vardais. Tai darė tikėdami, kad ką padarysį elgetai, tą padarysį ir mirusiesiems šeimos nariams. Nepagerbus bei neapdovanojus elgetų, mirusiųjų vėlės keršydavusios savo gyviesiems giminaičiams, naikindamos derlių, siūsdamos visokias nesėkmes. Todėl pavasario, ir ypač rudens vėlių dienomis („dieduose“) elgetoms ir vėlėms archajišku būdu su apeigomis būdavo gaminamas maistas.

Per Vėlines ir kitas kalendorines šventes, kai namuose esą lankosi vėlės, iš senų senovės buvo pagerbiami, vaišinami, apdovanojami duona elgetos. Tiek per vėlines, tiek ir per laidotuves elgetos buvo traktuojami tarsi dvasininkai, turintys paslaptinę ryšį su mirusiais ir jų deive Veliona. Todėl jie privalėdavo aktyviai dalyvauti apeigose, jiems būdavo pavedama apraudoti mirusįjį. Šie papročiai išliko ir Lietuviams priėmus krikščionybę. Pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos bažnyčių vizitacijos dokumente „Recessus generalis“ (1638 m.) rašoma, kad lietuviai savo velionis pavesdavo apgiedoti ir apraudoti elgetoms arba žyniams, kuriems už tai duodavo mėsos, duonos, javų, drabužių ir kitokių daiktų. Praėjus keliems šimtmečiams nuo krikščionybės įvedimo, dar net XX a. pradžioje, elgetų dalyvavimas mirusiųjų minėjimuose bei laidotuvėse būdavo būtinas. Jie ir tuo metu privalėjo ne tik atlikti kai kurias apeigas bei maldas už mirusiuosius, bet priimti ir perduoti dievams ir mirusiesiems aukas. Pagoniškajame lietuvių kulte tą vaidmenį atlikdavo specialūs žyniai. Iš XIII a. ir vėlesnių rašytinių šaltinių sužinome, kad būdavo žyniai, vadinami tulisonimis arba ligusonimis, kurių pareiga buvo atlikti laidojimo

apeigas. Jie galėję tariamai bendrauti su mirusiųjų vėlėmis, jas matyti. Laidojant mirusįjį, tie žyniai sakydavosi matą velionį, skriejantį ant žirgo per dangaus vidurį, pasipuošusį žvilgančiais ginklais ir su dideliu būriu palydos einantį į kitą pasaulį. Tačiau žyniai, kaip ir vėlesnių laikų elgetos, nebuvo laikomi kokiomis mitologinėmis būtybėmis.

Įvedus krikščionybę, žyniai buvo pamažu nustumti nuo savo pareigų, neteko pragyvenimo šaltinio, tapo elgetomis. Bet ir vėliau jie pasiliko svarbūs asmenys laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo apeigose. Jie ir toliau gaudavo tas pačias, skirtas mirusiesiems aukas, kurios simboliškai turėdavo būti perduotos mirusiesiems. Kaip ankstesnieji žyniai, taip vėlesnių laikų elgetos aukas ir maldas perduodavę mirusiesiems ne tik jų namuose, bet ir kapinėse, pakelėse, kryžkelėse, kur, senoviniu žmonių tikėjimu, mėgdavusios buvoti vėlės. Todėl dar prieš krikščionybės įvedimą pakelės ar kryžkelėse būdavo statomi stulpai ar koplytstulpiais su prosenių statulėlėmis, kurių vietą krikščionybės laikais užėmė šventieji.

Tradicija gerbti žynius, krikščionybės laikais tapusius elgetomis, maitinti ir duoti išmaldą už vėles elgetoms buvo įpinta į lietuvių mitus, liaudies etiketą. Mitologinėse pasakose senasis lietuvių Dievas, pasivertęs seneliu ar elgeta, vaikščiodamas stebėjęs, ar žmonės gerai elgiasi su elgetomis, duoda jiems maisto, nakvynę. Nešelpiančius ir netinkamai besielgiančius su elgetomis paversdavęs šunimis, vilkais, pelėmis ir pan. Kituose pasakojimuose dievas senelis, pasivertęs elgeta, paprašęs iš žmogaus išmaldos visokių javų. Kai jam buvę atsakyta, nuėjęs į lauką ir padaręs, kad visokių javų būtų tik šuns ir katės daliai. Antrą vertus, dievas senelis, apdovanodavęs turtais, pinigais, išmokydavęs naudingų darbų šelpiančius elgetas. Faktiniai duomenys sako, kad dievas nebuvo tapatinamas su seneliu ar elgeta, bet tik norėdamas pažinti gerus ir blogus žmones, pasiversdavęs seneliu elgeta ar pavargėliu.

Pažymėtina, kad darbinės ir kalendorinės lietuvių, kaip ir kitų kraštų žemdirbių apeigos, išplaukė iš jų ūkio agrarinio pobūdžio. Žemdirbystės verslo pagrindu susikristalizavo žemdirbių kultas su simboliškais (varpos, javai, duona ir kt.), paremtas turtinga mitologija. Agrarinių kultų susipynimas su mirusiųjų kultu apeigose išplaukė iš tikėjimo, kad mirusieji nuo pat savo mirties tampa laukų ir sodybų globėjais. Lietuvių „diedai“, kaip ir senovės romėnų larai, visų pirma yra agrarinės mitologijos kūrinys, susiformavęs sėslaus žemdirbio gyvenimo pagrindu, kur ištisos kartos gyveno ir dirbo tą pačią žemę. Toji žemė jungė mirusiųjų žemdirbių kartas nepertraukiama grandine su gyvaisiais žemdirbiais.¹⁴

Panašias apeigas aprašė ir Simonas Daukantas. Jis rašė, kad „švenčiama javus nuo laukų nuvokus ir rugius pasėjus. Arba su visu į namus parėjus ir žiemai įsikūrus. Viso savo labo įkūrėjui dėkavodavo aukodami pirmskrajus, valgius, gėrimus, žuvį, mėsą, pieną, medų, midų, alų darė, pyragus kepė.“¹⁵ Visi susirinkę į didžiausią namą, kertėse išstatydavo „bosus“ (kubilus) su alumi ir midumi, žyniai padengdavo stalus ir viduryje aslos sukurdavo ugnį „pailguotinę“ ir atvedę gyvulius (veislės po porą, patiną ir patelę), vainikais papuoštus pradėdavo tyliai melstis. Pabaigę maldą čiupdavo lazdas šaukdami: "Tai mūsų žemeliukėms (žemės deivėms) aukojam ir dėkavojam, jog mums ši metų mūsų javų, daržų, pievų negadinot, o nuo ugnies, geležies, marų, badų ir visokių neprietelių mus saugojot." Iškepę, išvirę pamuštų galvijų mėsą, vyriškiai išsake savo nuodėmes žyniui, už nuodėmes gaudavo su lazda nuo jo į kailį, po to visi mušdavo žynį. Toliau sekė pamokslas moterims. Būdavo giedamos šventos (ritualinės) giesmės, geriamas midus, žaidžiami prasmingi (magiški) žaidimai. Galiausiai susėdus prie stalo žyniai mesdavo į kampus maisto žemeliukėms arba vėlėms (dūšioms) sakydami: „Dieve Žempati, priimk mūsų maldas ir aukas, ir leisk vėles eiti prie mūsų stalų tų valgių su mumis ragauti ir valgyti“. Tas pats vyko su gėrimais, o tada prasidėdavo puotos linksmybė. Vaisės vėlėms trukdavo 4 savaites. Šventei baigiantis (po maždaug 2 sav.) eidavo lankyti kapus ir tenai „lapinėse“, šėtruose valgė ir gabalėlius nupjaustę mėtė po stalų, gėrimą nupildami, sakė: "Eikit pavalgisios ir negadinkit grįždamos mūsų javų." Sugudėję lietuviai lig šiol laikosi savo protėvių papročių (būtent šios šventės), rodydami savo tikrą kilmę

¹⁴ Dundulienė P. (1979). Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. V.

¹⁵ www.lietuvos.org/.../lietuvos_dievai/index.htm (2008-11-22) Daukantas S. Tikyba Senovės Lietuvių.

1.4. Vėlės kitose senosiose šventėse

Nors šiais laikais vėlių pagerbimas siejamas su vienintele švente – Vėlinėmis, dar palyginti neseniai mūsų protėviai jas iškilmingai pagerbdavo daugelio švenčių metu. Šių tradicijų liekanos mūsų dienomis – per Kūčias padedama tuščia lėkštė ir paliekama laisva kėdė per praėjusius metus Anapilin pasitraukusiems šeimos nariams. Nežinia, ar dar yra šeimų, kurios taip elgiasi per Velykas, nors manoma, kad ir jų pavadinimas, kaip Vėlinių, kilęs iš žodžio „vėlė“. „Pagonybės laikais tikėta, kad mirusiųjų vėlės išlenda kartu su atgimstančia gamta. Todėl per Velykas buvo lankomi artimųjų kapai, ant jų nešamas apeiginis valgis – kiaušiniai. Kiaušinis suvokiamas kaip pradžių pradžia, gyvybės atsiradimas, žydėjimo, vaisingumo simbolis. Margučių raštai ir formos turėjo maginę bei simbolinę prasmę.“¹⁶

Velykų ir Jurginių metu ant žemės ridinėjami margučiai taip pat turėjo simbolines, magiškas reikšmes. Ant žemės ridinėjami margučiai, kurių susilietimas su žeme pavasario apeigose buvo paremtas tikėjimu apie derlingumo bei vaisingumo ryšį su požemio pasauliu, kur gyveno gyvatės bei jų pavidalu mirusiųjų prosenių vėlės, globojančios derlių. Jos turinčios prikelti augmeniją, žydėjimą, vaisingumą.“¹⁷

Vėlės pagerbti nepamirštama buvo ir dabartinės Šv. Onos šventės metu. Manoma, kad anksčiau tai buvusi „pirmojo derliaus“, „šviežios duonos“ ar panaši šventė. Kaip ir kitų švenčių metu, buvo atliekami tam tikri ritualai, kurių metu vėlėms aukotas maistas, dėkojama ir prašoma apsaugos ateityje.

Prie Kūčių stalo dar ir šiais laikais paliekama tuščia vieta, lėkštė su įrankiais atėjusioms į bendrą vakarienę vėlėms. Kalėdų laikotarpiu taip pat buvo kreipiamasi į mirusius protėvius, norint jų vėles pamaloninti ir sušildyti šiuo atšiauriu laikotarpiu, įsigalėjus tamsai ir tarpininkauti prašant dievų greičiau gražinti šviesą ir šilumą žemei.

Mirusiųjų vėlės buvo prisimenamos ir kitų kalendorinių bei šeimos švenčių metu. Visur ir visada buvo prašoma jų globos (nors tų kitų švenčių metu jos nebuvo pagrindiniai veikėjai, bet vis vien būdavo prisimenamos). Tylus bendravimas nenutrūkdavo ir kasdienybėje. Yra tyrėjų teigiančių, kad seniausiais laikais mirusieji net buvo laidojami šalia namų židinio (ar ne iš čia paprotys vėlėms aukoti maistą numetant gabalėlius po stalu?). Taigi, mirusysis ir jo vėlė toli neiškeliaudavo. Ir tik laikui bėgant vis labiau tolo nuo namų (o gal ir iš artimųjų širdžių?), kol pagaliau iš tų daugybės tradicinių paminėjimų liko vienintelis – Vėlinės, per kurį skubama, lekiama iš vienu kapinių į kitas skersai ir išilgai Lietuvos. Galima džiaugtis noru visus aplankyti ir pagerbti, tačiau ar pakeliui neišsibarsto susikaupimas, tylą ir ramybę? Ar netampa tai eiline ekskursija po kapines?

1.5. Senieji vėlės simboliai

Nuo seniausių laikų buvo bandoma perprasti, pažinti anapusinį pasaulį, pavaizduoti įvairias anapusinio pasaulio būtybes, tame tarpe ir vėles, suteikiant joms atpažįstamą, žemiškų būtybių pavidalą. O gali būti, kad seniau žmonės daug jautriau ir giliau pažino regimąjį ir neregimąjį pasaulį (ne moksliskai, o širdimi), tų pasaulių vaizdinius savo kūryboje naudojo kaip savaime suprantamus dalykus.

Senuosiuose baltų tikėjimuose vėlės galėjo įsikūnyti įvairiuose gyvosios ir negyvosios gamtos objektuose. minimos šventos giraitės, kalvos ir t.t. Išlikusiuose liaudies meno kūrinuose dažnai matyti pavaizduoti tokie vėlių įsikūnijimo simboliai, kaip paukščiai, ropliai, medžiai, augalai. Kaip rašo M. Gimbutienė, „paukščiai buvo dangaus ir žemės tarpininkai, jungią dievybę su žmonija. Be to, žmonės manė, kad paukščiuose gyvena persikūnijusios mirusiųjų sielos, t.y. gyvybės jėgos. Iš tikrųjų jie buvo Dievo paukšteliai.“¹⁸

¹⁶ www.ve.lt Irena Niūnevaitė. (2008-09-14)

¹⁷ Dundulienė P. (1979). Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. Vilnius.

¹⁸ Gimbutienė M. (1994) Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius.

Tačiau ne visi paukščiai buvo vienodi: vienus žmogus siejo su vaisingumo jėgomis, o kitus – su sielų persikūnijimu. Gulbė, gandrai ir gaidys priklausė pirmajai grupei; antrosios atstovai – gegutė, balandis, lakštingala, volungė, kregždė, sakalas ir pelėda. Šie, kaip tikėta, įkūnija sielas ar turi pranašikų galių. Visi šie dideli ir maži plunksnuočiai dažnai minimi lietuvių liaudies dainose. Neretai dainuojama apie gegute virtusią motulę ar seselę, o balandžiu, sakalu, varnėnu virtusį brolelį ar bernelį. Jau XIII a. metraštininkai rašo apie lietuvių pagarbą paukščiams. Sparnuočių motyvai į meną ir religiją atėjo iš gilios senovės. Liaudies mene tęsiama tūkstantmetė paukščiams teikiamos reikšmės tradicija. „Nors paukštis, įrėžtas kapo akmenyje, gali simbolizuoti sielos persikūnijimą sparnuotin, tačiau dar tikriausiai, kad jis simbolizuoja kosmoso dinamiškumą bei gyvybės nenutrūkstamumą.“¹⁹

Buvo tikima ir vėlių persikūnijimu į medžius. „Augalų motyvas, buvo manoma, tinka antkapiui, nes jis pabrėžia gyvybės jėgos nesibaigiamumą. Senose lietuvių kapinėse augdavę žmogaus neliečiami medžiai. Liaudies patarlė sako, kad kapinių medį kertantis daro blogą mirusiajam. Jokiu būdu negalima kirsti žalio kapinių medžio malkoms. Tik nukritusias sausas šakas šiam tikslui gali susirinkti vargšai. Ir šienauti kapinėse negalima. „Iš kapinių žolės mūsų kraujas teka“, - sako sena patarlė. Buvo manoma, kad mirusiųjų sielos pereinavo į atitinkamos lyties augalus. Vyrų sielos iš naujo įsikūnydavo vyriškuose medžiuose: ąžuoluose, uosiuose ar beržuose, o moterų – liepose ir eglėse. Lelija, o ne saulės žiedą turinti gėlė, išaugdavusi iš mirusios mergaitės burnos. ąžuolo kryžių statydavo mirus vyrui, o liepos ar eglės – moteriai. Liepos medis minimas ir liaudies dainoje:

Ant motulės kapo
Žolelė nedygo,
Žolelė nedygo,
Jokis žolynėlis.

O tiktai išdygo
Žalioji liepelė
Devyniom šakelėm
Buini viršūnėlė“

Labai gajai lietuvių liaudies mene medžio, kaip visa ko gyvo nešėjo, simbolika. Tai visiems gerai žinomas „Gyvybės medis“, kuris vaizduojamas stilizuotas. Neretai iš abiejų pusių atsiranda jį saugančių gyvių – elnių, ožių, jaučių, eržilų, gulbių, kartais ant jo tupi paukščiai. „Gyvybės medis“, kurį dar galima pavadinti Visatos medžiu, tarsi susieja ir apjungia gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius, žemę ir jos tvarinius, ore lekiojančius paukščius ir dangaus dievybes į vieną visumą.“²⁰

¹⁹ Gimbutienė M. (1994) Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius.

²⁰ Gimbutienė M. (1994) Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius.

2. PASKUTINIO ATISISVEIKINIMO TRADICIJŲ KITIMO TENDENCIJOS

Iš to, kas buvo aukščiau aptarta, matyti, kad senovės lietuviai į mirtį ir anapusinį pasaulį žiūrėjo su didele pagarba, tačiau be baimės. Visos apeigos buvo atliekamos tikslingai, suvokiant tradicijas ir jų reikšmes. Bėgant laikui šios prasmės išsitrynė, (beje, buvo ir dirbtinai trinamos) iš tautos atminties. Ir šiuolaikinis „tradicijų laikymasis“ dažnai tėra tik kiautas, nebepripildytas gilesnių prasmių. Pavyzdžiui, šermenų, Vėlinių ar kitų su mirusiojo paminėjimu susijusios vaišės vietoj sakralaus senojo maisto aukojimo papročio virto eilinio persivalgymo ir persigėrimo švente, apie mirusįjį dažniausiai net pamirštant. Kaip galima vertinti šermenis išnuomotoje kavinės salėje, po kurių įkaušusi kompanija išvirsta su daina? Tiesiog eilinės išgertuvės ir pilvo šventė. Sakralumui, tyliai maldai, susikaupimui čia nebėra vietos. Žinoma, kiekvienas, atnešęs ir ant velionio kapo užritinęs didžiulį vainiką, tikisi kažkokio atlygio. Ir tiesiog jaučia pareigą per šermenis prisikimšti kiek telpa. O tyli malda, dvasingi pokalbiai tiesiog prieštarauja šiuolaikinei vartotojiškai, pramogų ir malonumų kultą išpažįstančiai kultūrai. Dabar svarbiausia ne tylus aukojimas, o kuo didesnė „reklama“, pompastika ir nors kokios naudos sau asmeniškai išpešimas. Kiekvienas į laidotuves stengiasi atnešti kuo didesnį, brangesnį vainiką, artimieji neriasi iš kailio stengdamiesi kuo prabangiau palaidoti velionį, neatsižvelgdami į tai, ką jis, būdamas gyvas, mėgo. Kad tik nebūtų prasčiau, nei kitų. Dažnai per dekoracijų jūrą nebesimato net karsto. Didžiulės pinigų sumos išmetamos trumpai parado akimirkai. Atrodo, norima velioniui atmokėti už tai, kad jis gyveno ir kažką gero (gal būt) padarė. Yra ir kita kategorija žmonių, laidojančių tyliai ir pigiai. Dažniausiai tai ne menkas pajamas turintys, o tie, kurie laidoja nemylimus ar neartimus žmones. Liūdna matyti, kai nemažą turtą palikęs senolis palaidojamas kaip vargeta. Dar liūdniau atrodo įvairiausi šiuolaikiniai eksperimentai. Kartais jaunas moteris laidoja mini sijonėliais, ryškiai išdažytas, per laidotuves įjungia velionio mėgtą muziką, kuri dažniausiai su rimtim, susikaupimu ir malda neturi ir negali turėti nieko bendro. Ji buvo skirta gyviesiems linksmintis. Beje, kalbant apie velionio ir jį palydinčiųjų drabužius reikia prisiminti, kad seniau gedulo drabužiai buvo iš nebalinto lino. Taigi, šviesūs. Krikščionybės laikotarpiu vis labiau įsigali juoda gedulo spalva. Ji išliko iki šiol. Mirusieji taip pat rengiami tamsių spalvų rūbais, išskyrus jaunuolius ir vaikus – jie dažniausiai aprenjami baltai. Tačiau reikia pasidžiaugti, kad atsiranda žmonių, norinčių būti palaidoti aprengti tradiciškai.

1 pav. „Papuoštas“ kapelis

Tačiau šiais laikais neretai noras išreikšti liūdesį ir pagarbą dažnai užleidžia vietą norui pasipuikuoti. Tam išmetami didžiuliai pinigai, kurie būtų galėję realiai pagelbėti laidojusiems velionį. Pasižiūrėjus, kiek mirusiajam prinešama gėlių, vainikų atrodo, kad kiekvienas jaučia pareigą atiduoti tas gėles, kurias nesugebėjo įteikti žmogui dar gyvam esant. Ir visa tai pagaliau sumetama ant kapo – tarsi šieno kupeta (1 pav.). Pūpso visas „grožis“, kol galutinai sudžiūna.

Gerai, jei giminės gali greit susitvarkyti. Bet tikriausiai kiekvienas matė kapų, paliktų gal metams, skendinčių baisyje džiūvėsių krūvoje. Dažnas sąvartynas tvarkingiau atrodo už tokių kapelių.

Artėjant Vėlinėms, susikaupimo, prisiminimų, mirusiųjų pagerbimo metui, vėl prasideda vartotojiškosios kultūros „šventė“.

2 pav. Modernios Vėlinių dekoracijos

3 pav. „Turgelio“ prie kapų fragmentas

Prasideda didieji gėlininkų turgūs. Puokštes gamina kas tik sumano pasipelnyti ir kaip tik išmano. Nors vyrauja baltos spalvos, bet pas kažkelintą prekeivį galima išvysti visomis „saldaininėmis“ spalvomis žaižaruojančių floristikos „šedevrų“, kurie gal labiau tiktų „Kaziuko mugei“ (3 pav.). Keista, bet jie taip pat randa savo pirkėją. Neatsilieka ir dirbtinių gėlių, žvakių pardavėjai. Lietuviai senokai atsisakė tikrų vaško žvakių, dėl praktiškumo ėmė pirkti kinų gamybos parafinines, įdėtas į stiklo ar plastiko indelį. Tačiau jos kas met „tobulėja“ – ryškėja spalvos, atsiranda priedų – į vidų prikišama dirbtinių gėlių (2 pav.). O jau augimui į aukštį ir plotį atrodo ribų nėra. Kai ant kapo pastatomos kelios tokios puskičio dydžio „žvakelės“, atrodo, kad artimieji nebetikina čia užsukti iki kitų Vėlinių, o gal ir ilgiau. Iš po jų ir dar stirtos margaspalvių puokščių nebesimato net užrašo ant paminklo – nebežinia, kokie nelaimėliai po visu tuo palaidoti. O jei pasiklausytume apie ką kalba prie tokio kapo susibūrę giminės – poteriauja? Kažin... Jau greičiau aptarinėja, kuris daugiau pinigų išleido „dekoracijoms“.

2.1. Antkapinių paminklų formos ir prasmės kitimas

Su mirusiųjų kultu galima susieti ir tokius materialiosios kultūros objektus, kaip antkapiniai paminklai. Ne visais laikais ir ne visos tautos juos statydavo ir jų formos be galo skirtingos. Net tie patys baltai skirtingais istoriniais laikotarpiais statė skirtingus antkapinius paminklus. Beje, nesunku nuspėti, kad daugybę jų, pagamintų iš nepatvarių medžiagų, pavyzdžiui, medienos, negrįžtamai nusinešė laikas ir mums nebeįmanoma net įsivaizduoti, kaip jie galėjo atrodyti ir kokios buvo statymo tradicijos. Tik iš išlikusių formų bei negausių aprašymų dabar bandoma po kruopelę sudaryti bendrą vaizdą.

Paminklai seniau nebuvo, kaip šiais laikais, vien statistiniam užrašui skirta vieta – vardas, pavardė, gimimo ir mirties metai. Jie, pagal tikėjimus iš švento medžio pagaminti paminklai, turėjo pakylėti mirusiojo sielą į dangų, padėti jai ten nukakti. Laikui bėgant formos kito, bet savo esmės neprarado ilgus amžius. Labai gaila, kad per kelis pastaruosius dešimtmečius jie masiškai praranda savo sakralinę prasmę ir ima panašėti į reklaminius – informacinius skydus.

4 pav. Krikštai. Senosios kapinės. Nida

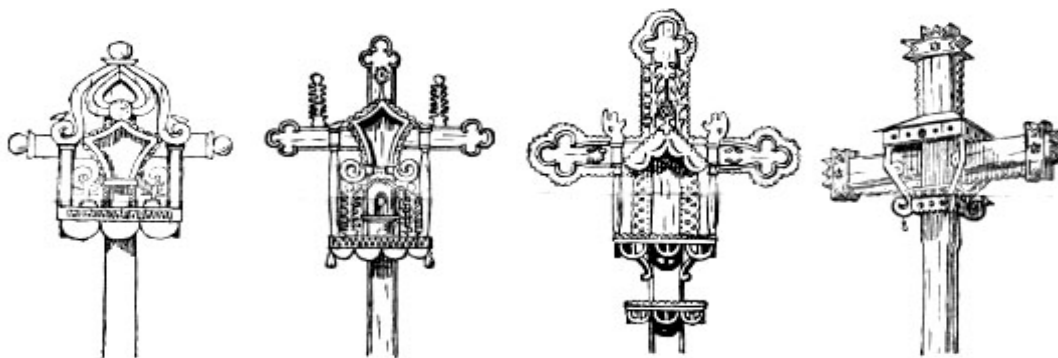
Krikštai. Manoma, kad seniausios baltiškųjų antkapinių paminklų formos galėjo būti panašios į dabar tik Nidos kapinaitėse išlikusių Krikštų (4 pav.) formas. Krikštai buvo gaminami iš profiliuotų lentų ir puošiami kiaurapjūviu. Įvairių siluetaų krikštai, skirtingai nuo krikščioniškųjų kryžių, buvo statomi mirusiojo kojūgalyje. Tyrinėtojai krikštus kildina iš prosenovinių laikų, baltų mitologinių įvaizdžių. Daugelio istoriografijos šaltinių tvirtinimu, senovės lietuviai ir prūsai religines apeigas atlikinėdavę šventose giraitėse, ažuolynuose, prie pavienių keistai nuaugusių medžių. Ten ir aukas dievams aukodavę. Ant šventojo medžio pakabindavę nudobtos meškos kailį, laukinių bičių korių, išaugintų linų kuodelį.

Skirtingai nei daugelis kitų tradicinių memorialinių paminklų (koplytstulpių, stogastulpių), krikštai neaukšti, retai viršijantys vieną metrą. Priežastys, kodėl krikštas neaukštas, galėtų būti šios: tai paminklas vienam asmeniui, reikšmingas tik siauram žmonių ratui. Kuklus mirusiojo vietos pažymėjimas – evangelikų tradicija. Gamtinės sąlygos galėjo nulemti paminklo aukštį: neaukštas paminklas geriau tiko vėjuotiems smėlynams. Krikštai daryti iš ažuolo, beržo, uosio, klevo – vyrų kapams, drebulės, eglės, liepos, pušies – moterų kapams. Jie buvo įvairaus silueto, simetriškos kompozicijos. Puošyboje vyravo stilizuoti augalų, paukščių, geometrinių ornamentų motyvai. Krikštuose dažnai įkomponuojamas lotyniškas arba graikiškas kryžius. XVII a. vyrų kapų krikštams būdinga žirgo galvos, moterų – paukščių (ypač gegutės galvos) siluetas. XVIII a. krikštų puošyboje ėmė vyrauti stilizuotų augalų ir gyvūnų, širdies motyvai. Nuo XIX a., be profiliuotų lentų, prie kapų pradėta statyti žemus kryžius. Toks paminklas buvo priimtinas besiformuojančiai krikščionių bendruomenei. Tai paaiškintų šios paminklo formos išlikimą Mažojoje Lietuvoje. Krikštai buvo puošiami polichromija. Dažnai jie buvo nudažomi viena kuria – mėlyna, geltona, raudona, žalia – spalva (5 priedas, 1 pav.).

Manoma, kad krikšto funkcijos yra platesnės nei paprastas mirusiojo atminimo ženklas. Juose – archajiškosios pasaulėžiūros atspindžiai. „Krikštų formose netgi mitinių būtybių atvaizdus ar paaukoto žvėries kailį galima išvelgti. Tikėtina, kad krikštuose vaizduoti paukščiai – gegutės. Mitologijoje ši paukštė – likimo dievaitės Laimos - Dalužės įvaizdis. Krikštuose daug ir kitokių simbolių. Širdis – tai gailestis, užuojauta. Gėlė – atminimas, meilė. Žirgai ir žvaigždutės – kelionė į amžinybę, anapus. Kryželis – išganymo viltis, visatos simbolis. Tačiau dažniausiai šis paminklas reprezentavo mitinį Pasaulio Medį, jungiantį visas Visatos dalis. Tai žvaigždėtasis vėlės kelias į amžinybę.“²¹ Visatos modeliavimas tarsi padeda jį įveikti, lengviau persikelti į dangiškąsias pomirtinio gyvenimo sferas.“

Kryžiai (5 pav.). Nė viena liaudies meno šaka nėra taip paplitusi po visą Lietuvą, kaip mediniai kryžiai. XIX a. pirmojoje pusėje kryžių Žemaitijoje buvo tiek daug, jog nuo vieno iki kito nebuvo daugiau, kaip kelios dešimtys metrų. Jei kitose Lietuvos dalyse ir buvo jų bent kiek mažiau, tai vis dėlto, kaip pastebėjo V. Šukevičius, jų paplitimo sritis sutampa su Lietuvos etnografinė siena. Medinių kryžių gausumą pastebėjo ir svetimšaliai. Lietuvą jie pavadino „ypatinga kryžių šalimi“, „šventa Dievo žeme“. Jau iš senų laikų kryžiais visi labiau domėjosi, negu kuria nors kita lietuvių liaudies meno šaka. Juos aprašinėjo, piešė ir reprodukovė iliustruotuose žurnaluose, apie lietuviškus kryžius yra parašytos net atskiros studijos.

²¹ www.mkp.emokykla.lt/ars/liet_tautodaile/krikstai.htm - 16k (2008-12-09)

5 pav. Iliustracijos iš Pauliaus Galaunės knygos „Lietuvių liaudies menas“

Paulius Galaunė rašė, kad „Lietuviški mediniai kryžiai nekristų taip į akis svetimšaliams, neverstų domėtis ir gražia vadinti Lietuvą, jei jie tebūtų tik paprastos krikščioniško kryžiaus formos. Visos domėjimosi priežastys glūdi šių kryžių ypatingose, turtingose meninėse formose ir nepaprastame originalume, kuris ne kartą ir ne vienam gali priminti net tolimųjų rytų architektūrinės formas, arba, apskritai, kažką nepaprastą, nematytą už Lietuvos sienų. Mediniai kryžiai vaizdžiai pasakoja apie gilią lietuvių tautos praeitį, tos praeities kultą ir su juo susijusį vidinį pasakojimą. Reikia tik geriau juos pažinti, iširti jų formas ir simboliką - tuoj mūsų galvoj gimsta mistiški vaizdai, iš kurių galime skaityti lietuvių sielos gyvenimą, su visomis jos kančiomis, troškimais ir idealais.“²² Ši mūsų kryžių mistišką grožį, paslėptą už jų realaus grožio, ypač senų žemaičių kapų kryžiuose, atskleidė M. K. Čiurlionis savo tapybos kūrinuose „Kapinių motyvas“ (1 priedas, 6 pav.), „Žemaičių koplytstulpiai“ (1 priedas, 7 pav.), „Saulėlydis“. Atsidūręs tarp tų žemaičių kryžių Čiurlionis jautėsi esąs lyg kažkokiam pasakiškame žilosios senovės pasaulyje, Jis pats, turėdamas mistiko sielą, lengvai sugebėjo visą tą išpasakoti savo paveikluose. Iš tikrųjų, lietuviški kryžiai yra vienas iš didžiausių ir paslaptiniausių tautinės kultūros ir meno turtų. Ar juos nagrinėtume etnografiniu, ar kulto, ar psichologijos atžvilgiu, visada jie liks giliausias, neišsemiamas ir tyriausias šaltinis lietuvių sielai pažinti. Kiekvienu atžvilgiu kalbant apie lietuviškus kryžius, galima tiek daug pasakyti apie lietuvių tautą, kiek daug ji įdėjo savo į jų turinį. Todėl kryžiai pirmiausia ir krito į akį lietuvių tautos būties tyrinėtojams, nors jie ir buvo įvairių tautų - lenkai, rusai, vokiečiai... Visi tie tyrinėtojai, kaip minėta, aprašinėjo, piešė ir fotografavo kryžius, tyrė jų statymo papročius, rinko padavimus. Net savo paveikslų kompozicijoms temas dailininkai ėmė ir tebeima iš lietuviškų kryžių, pavyzdžiui, S. Vitkevičius – „Procesija žemaičiuos“, K. Stabrauskis sukūrė visą ciklą - „Audra“. Tačiau kryžių tyrinėtojai mažai dar tėra gvildinę lietuviškus kryžius jų kilmės bei meninių formų vystimosi atžvilgiais.“

Kaip jau kalbėta, tradiciniai senieji paminklai Lietuvoje buvo gaminami iš medžio, moterims iš moteriškų medžių – liepos, eglės, vyrams iš vyriškų – dažniausiai ąžuolo. Beje, tai glaudžiai siejosi ir su tikėjimu, kad žmogaus siela persikūnija į medžius, medžiai ją iškelia į dangų. Vėlesniais laikais atsiranda metalu kaustyti ar kaldinti metaliniai kryžiai. Taipogi, nemažai tyrinėtojų mano, kad lietuviškas kryžius atsirado daug anksčiau, nei buvo įvesta krikščionybė. Kai kurios jo formos buvo pripažįstamos stambeldiškoms, todėl net draudžiamos. Tai liudija iš XV amžiaus išlikę rašytiniai šaltiniai. Šiais laikais pamatyti kapinėse medinį kryželį ar koplytstulpį – didelė retenybė. Simbolikos persunktus kryžius, koplytstulpius ir krikštus pakeitė didžiuliai akmenų luitai. Ant jų dažniausiai nematyti ne tik senųjų simbolių, bet ir vėlyvesnių krikščioniškųjų, nors atidžiai pastudijavus įrašus galima suprasti, kad žmogus tikrai buvo tikintis.

Žinoma, yra ir gražiai, skoningai sutvarkytų kapų. Gaila tik kad tokių - mažuma. O ir paminkliniai akmenys per pastaruosius metus akivaizdžiai sumažėjo. Galima tik džiaugtis, kad, gal būt, riboti finansai sustabdė neaiškių formų ir net paskirties „akmeninių monstrų“ augimą kapinėse.

²² Galaunė P. (1930). Lietuvių liaudies menas. Kaunas.

6 pav. Firmos „Žybartuva“ gamintas paminklas

Vienas iš šiuolaikinės beskonybės pavyzdžių (6 pav.). Tokių ir panašių mūsų kapinėse randasi nuolat. Liūdniausia, kad firma šį darbą pristato kaip etaloninį savo gaminį.

7 pav.

8 pav.

Bet galima, pasirodo, ir šį žemės lopinėlių nepaversti „klomba“, o sutvarkyti skoningai (7 – 10 pav.). Gaila tik, kad šios nuotraukos – ne iš Lietuvos kapinaičių.

9 pav.

10 pav.

Nors, pasirodo, ir Lietuvoje atsiranda kūrėjų, sugebančių panaudoti senąsias antkapinių paminklų formas, gražiai ir skoningai pritaikyti šiuolaikiniams kapams (11 pav.).

11 pav. Palangos miesto kapinių koplytstulpiai (antkapiniai paminklai) Danutės Mukienės nuotraukos. (2002). Meistrų pavardės nežinomos.

2.2. Prieštaringas šiuolaikinis požiūris į mirtį ir anapusinį pasaulį

Anksčiau ar vėliau visi susidursime su mirtimi. Mokslininkai psichologai mėgina atsakyti į du svarbius klausimus - ką žmonės galvoja ir kaip sutinka savo bei kaip reaguoja į artimo žmogaus mirtį

Psichologai mano, kad „jaunų žmonių požiūris į mirtį beveik nesiskiria nuo paauglių, nes jiems labiau rūpi jų pačių gyvenimas. Todėl sunkiai susirgę ir dar nelinkę galvoti apie savo mirties galimybę, jie išgyvena daug emocionaliau, nei kitų amžiaus tarpsnių žmonės. Vidurinėsios kartos atstovai, ypač mirus jų tėvams ar artimiesiems, ima suvokti laiko tėkmę, vis dažniau galvodami apie tai, kiek metų liko gyventi. Visa tai jausdami, žmonės dažnai kardinaliai keičia gyvenimo būdą perkainodami vertybes ir supratę, kad gyvenimo liko ne tiek jau daug, stengiasi jį nugyventi prasmingiau.“²³

Pasak psichologų, mirties atveju dažniausia pradinė žmonių reakcija - šokas ir netikėjimas, liūdesys, dažnai išreiškiamas verkimu. Šio periodo pabaigoje žmonės mano nesugebėsiantys susidoroti su savo liūdesiu, netektim, todėl kai kas šį nerimą bando įveikti alkoholiu ar vaistais. Bene sunkiausias laikas prasideda praėjus maždaug trims savaitėms po mirties, kai į savo gyvenimus grįžta paguosti ir padėti atvykę žmonės, ir žmogus lieka vienas. Atsigauti pradeda tik antraisiais metais po mirties, kai nors ir pasigendama mirusiojo, suprantama, kad gyvenimas tęsiasi. Gerai, jei išgyventi netektį padeda šeima, draugai, artimieji, kai po laidotuvių stengiamasi nepalikti netektį patyrusio žmogaus vieno. Tačiau nesistengiama jo linksminti, nesiūloma jam kuo greičiau pamiršti mirusiojo. Rodoma pagarba jo gedėjimui, širdgėlai. Mirusysis prisimenamas jo gimimo dienos, mirties metinių proga. Tam skirtos ir Vėlinės.

Tačiau ne visi ir ne visur vienodai supranta bendravimo su vėlėmis tradicijas, reikšmę ir svarbiausia – skirtumus skirtingose kultūrose. Kad ir kaip nemalonu būtų žiūrėti į neskoningai tvarkomus lietuviškus kapelius, bet galime pasidžiaugti nors tuo, kad tai kyla iš noro pagerbti mirusiuosius, nors ir nežinant, kaip teisingai tai padaryti. Svarbu, kad neprarastas noras pažinti tradicijas, o žinios laikui bėgant pasieks žmones. Liūdniau yra matyti jaunimą, galvotrūkčiais ir nemąstant bėgantį paskui iš užsienio atneštas „naujas“ šventes, neatitinkančias, net prieštaraujančias vietinėms tradicijoms. Toks yra Vakaruose plačiai švenčiamas Helovynas. Šventė atsirado, kaip ir Lietuvoje, iš senųjų pagoniškų vėlių pagerbimo švenčių, kurios švenčtos ir senojoje Europoje. Norint jas „pritaikyti“ krikščioniškajam tikėjimui, 835 metais popiežius Grigalius IV lapkričio 1-ąją paskelbė Visų šventųjų diena. Šios dienos išvakarės, spalio 31-oji, buvo žinoma kaip Visų šventųjų išvakarės. Tačiau vėliau šis žodis įgavo visai kitą prasmę.

²³ www.lsveikata.lt (2008-11-05). Tradicijos ir papročiai. Vėlinėms artėjant

Daug anksčiau nei Bažnyčia lapkričio 1-ąją paskelbė Visų šventųjų diena, skirta minėti šventuosius ir kankinius, ji jau buvo minima įvairiais būdais visame pasaulyje. Sakoma, kad ši diena aprėpia daugiau liaudies tradicijų, negu kada nors kas nors pajėgs suregistruoti, surašyti ir atsekti visus šaltinius.

Istoriškai žinoma, kad Helovynas tam tikrą dieną buvo švenčiamas senovės druidų – keltu išminčių ir kunigų. Keltai garbino gamtą, suteikdami jai atgamtiškų galių. Taip pat jie garbino Saulės dievą (Belenus) – jo šventė buvo „Beltane“ dieną (gegužės 1 d.), ir mirties viešpatį, arba mirusiųjų dievą, kuriam buvo skirta „Samhain“ diena – spalio 31-oji. „Beltane“ buvo vasaros šventė, o „Samhain“ žymėjo žiemos pradžią. Lapkričio 1-oji keltams buvo naujų metų pradžia.

Keltai tikėjo, kad paskutinę senųjų metų dieną ir naktį prieš jų naujus metus mirties dievas susirenka tais metais mirusių žmonių sielas. Blogų žmonių sielos buvo pasmerktos apsigyventi gyvūnų kūnuose, o gerųjų įsikūnydavo į žmonių kūnus. Druidai tikėjo, kad bausmė už nedorą gyvenimą gali būti sušvelninta aukomis, maldomis ir dovanomis mirties dievui. Pasak jų religijos, naujų metų išvakarėse vaiduokliai, blogio dvasios, raganos klajodavo aplinkui. Norėdami nuginti šalin blogio dvasias, kurios bijodavo ugnies, keltai ant kalvų viršūnių degindavo didžiulius laužus. Buvo tikima, kad šią naktį blogio dvasios ar nusivylę vaiduokliai gali tyčiotis iš žmonių, pasitelkdami atgamtinę galią. Žmonės užsidėdavo groteskiškas kaukes, imituodami, kad yra persekiojami blogio dvasių ir šokdavo aplink laužus. Žinoma, „Samhain“ šventė nebuvo unikali - daugybė tautų visame pasaulyje mini laiką, kai mirusieji grįžta pabūti gyvųjų draugijoje. Induizmas turi „Holi“ naktį, irakėzų indėnai švenčia mirusių dieną kas 12 metų, maldomis paminėdami visus per tą laiką mirusius. Meksikoje nacionalinė šventė, kai gyvieji pagerbia mirusius, prasideda lapkričio 2 ir tęsiasi kelias dienas. Pavyzdžiui, ten durys puošiamos gėlių girliandomis, skirtomis pasveikinti „Angelitos“ - mirusių vaikų sielas.

Tačiau daugiausia šiuolaikinio Helovyno ištakų pėdsakų randama senovės druidų ir jų žiemos šventės spalio 31-ąją praktikoje. Kad Helovynas susijęs su senoviškomis pagonių tradicijomis, mažai stebina. Senovės Britanijoje ir Airijoje keltai, švęsdami spalio 31-ąją (vasaros pabaigą), tikėjo, kad mirusiųjų sielos tądien grįžta aplankyti savo namų, o aplink siaučia vaiduokliai, raganos ir pan. Tai buvo metas, kai žyniai šaukdavosi atgamtinių jėgų. Ši šventė pasauliniu mastu nebuvo plačiai minima iki XX a. – iki tol Helovinas nacionaline švente tebuvo pripažinta Airijoje.

Apie Helovyno kaukes ir kostiumus galima pasakyti, kad yra kelios versijos apie jų kilmę. Viena – žmonės, bijodami raganų ir vaiduoklių, patys persirengdavo ar užsidėdavo kaukes, kad blogio tarnai jų nepažintų, nes jie būsią panašūs į juos. Taipogi gali būti, kad taip žmonės norėdavo išgąsdinti blogąsias dvasias. Be to, pagonių laikais tikėta, kad persirengimas suteikia galimybę perimti galias to gyvūno, kurio kaukę užsidedi.

Viduramžiais Bažnyčia, kovodama su pagonybe, kaip priešpriešą „Samhain“ šventei, lapkričio 1-ąją paskelbė Visų šventųjų diena, o lapkričio 2-ąją – Vėlinėmis, Mirusiųjų diena. Visų šventųjų dieną minėdavo visus šventuosius, ypač - šventuosius kankinius. Vėlinės tapo diena, kai meldžiamasi už visus teisiuosius mirusiuosius, ir maldomis jiems padedama išvengti skaiestyklos kančių. 609 metais gegužės 13 d. popiežius Bonifacas IV Romos Panteoną pašventino kaip Švč. Mergelės Marijos ir Kankinių bažnyčią. Vėliau popiežius šv. Grigalius III pašventino koplyčią prie Šv. Petro bazilikos Visų šventųjų vardu ir perkėlė šią šventę į lapkričio 1 d., o 835 m. popiežius Grigalius IV įvedė Visų šventųjų iškilmes visoje bažnyčioje. Tuomet imta minėti ne tik šventuosius kankinius, bet visus šventuosius.

Kai kuriose šalyse gyvavo paprotys lapkričio 2-ąją valgyti specialius „vėlinių“ pyragus – kuo daugiau pyragų suvalgai, tuo daugiau sielų išgelbsti. Ankstesniais laikais žmonės nešdavo specialią duonelę „sieloms“ į kapines, kurias padėdavo ant kapų. Vėliau iš to kilo paprotys ant kapų ir ant palangių uždegti žvakes - taip parodyti kelią sieloms namo. Viduramžiais per Vėlines vargšai eidavo iš namų į namus prašydami „vėlinių“ pyragų, dalijamų kaip padėką už maldas, kurias jie pasižadėdavo kalbėti už mirusiuosius.

Šiandien Helovynas dalies jaunimo švenčiamas kaip regimai nekalta linksma šventė, nors neopagonys ir „modernios“ raganos jį traktuoja gana rimtai. „Juokais naudojama magija – burtai, ateities spėjimas - iš pažiūros nekaltas šventimas gali tapti tiltu, vedančiu į okultizmą. Kaukės ir persirengėliai gali būti neutralūs kitomis dienomis, tačiau šią dieną kaukėms suteikiama kita prasmė – persirengėlis atlieka tam tikrą ritualą, kad ir pats to nesuvokdamas, ir yra įtraukiamas į veiksmą.“²⁴

Kaip matyti, „vakarietiškas“ Helovinas iš esmės skiriasi nuo baltiškųjų Vėlinių. Ir tai nutiko ne po krikščionybės įvedimo. Net ir pagal senąsias druidų, keltų tradicijas tą vakarą grįžtančias namo dvasias buvo stengiamasi nubaidyti, nuo jų pasislėpti, jas apgauti persirengiant. Gi baltai – atvirksčiai – gerai sugyveno su vėlėmis ir kvietėsi jas į namus prie stalo. Jokio atbaidančio triukšmo – tyla, susikaupimas, ramybė.

Beje, negalima pamiršti ir šiuolaikinio prekybininkų noro komercializuoti visas šventes. Visai nesvarbu, ką tu ruošiesi švęsti - Vėlines ar Helovyną. Prekybos centre rasi visko, ko reikia. Šalia Vėlinių žvakelių – baisios kaukės, idiotiškai kvatojančių raganų figūrėlės. Atrodo, prarasti bet kokie etikos ir moralės likučiai vardan pelno.

Nors Helovynas nepriimtinas baltiškosios kultūros žmonėms, yra dar viena sritis, kur iš dvasių pasaulio buvo išsityčiota brutaliausiu būdu. Tai kino industrija. Ji pasistengė galutinai nuplėšti paslapties ir sakralumo šydą, nesuvokdama, kaip dvasios turėtų atrodyti iš tikrųjų (12 pav.). Yra kuriamas iliuzinis pasaulis, kuriuo bandydama perkurti realiją. Daugybė žmonių susižavi transformuotomis ir spalvingai pateiktomis legendomis, kurių prasmė jau būna iškraipyta. Ko gero, kiekvienam teko matyti filmų su perdėtai geromis ar neįsivaizduojamai baisiomis dvasiomis. Dažnai tokie „veikėjai“ neturi jokio istorinio ar tradicinio pagrindo, o išgalvojami filmų kūrėjų dėl didesnio poveikio žiūrovams. Dar krikščionybės klestėjimo laikais lietuviškasis vėlių sargas ir globėjas Velinas tapo baisyuoju pragaro kurstytoju. Bet tokių siaubingų formų ir galių, kokias jam suteikė visagalis kinas, dar niekada neturėjo.

12 pav. Scenos iš animacinio filmo „Kentervilio vaiduoklis“

Lietuvių liaudies pasakos pilnos įvairių antgamtinių būtybių, tačiau Vėlės kaip veikiantieji asmenys jose tiesiogiai nedalyvauja. Pavyzdžiui, mirusi motulė pavirsta obelėle ir per ją padeda našlaitei dukrai. Kiti, „piktieji“ atėjūnai iš anapus, mūsiškose pasakose, palyginti su dabartiniais vakarietišku filmų siaubūnais – tarsi nesubrendę paaugliai, per kvailumą iškrečiantys vieną, kitą išdaigą. Tai tik kino industrija, siekdama kuo labiau priblokšti žiūrovą, jį sudominti naujais garso ir vaizdo efektais, kuria ir kuria vis baisesnius anapusių vaizdinius, nesuvokdama, kur šioje vietoje turėtų būti padorumo ribos. „Mieli vaiduokliukai“ apsigyvena net vaikiškuose filmuose, skatindami bendrauti su jais už tam tikrą atlygį, pagalbą. Tai panašu į naujosios okulistų kartos ugdymą, nepamatuotai skatinant domėtis dalykais, kurių vaikas nesuvokia ir dėl savo nepatyrimo gali pasidaryti daug žalos sau ir aplinkiniams.

Anapusinio pasaulio vaizdiniai žmonių sąmonėje vis labiau komercializuojami, iškreipiami pagal kūrėjų norus, nesilaikant jokių tradicijų. Kitą vertus, žmonės vis mažiau linkę tikėti vaizdais, matomais ekrane. Taip anapusinis pasaulis dar labiau nutolinamas, nebesuvokiama jo tikroji prigimtis, reikšmė ir prasmė gyvųjų pasauliui.

²⁴ www.bernardinai.lt (2008-10-30). Pagal „The facts on Halloween“ (J. Ankerberg, J. Weldon). D. Žemaitytė

3. ANAPILIO TEMOS INTERPRETACIJOS MENININKŲ KŪRYBOJE

3.1. Muzikinė kūryba, susijusi su mirusiųjų pagerbimu ir atminimu

Laidotuvių raudos - tai improvizaciniai dainuojamosios tautosakos kūriniai, atliekami moterų (labai retai – vyrų) mirus artimam žmogui. Laidotuvių raudų grupė yra pati gausiausia. Kadaisė laidotuvių raudos buvo svarbi laidojimo apeigų dalis. Apeiginė laidotuvių raudų funkcija – padėti velioniui persikelti į kitą pasaulį (buvo manoma, kad neapraudojus mirusiojo jam bus „užrakinta žemė“ – velionis vaidensis, neturės ramybės). Apraudama visa laidotuvių seka: mirties ženklai, mirtis, prausimas, guldymas „ant lentos“, giminių atvykimas, „namelių statymas“ (karsto ruošimas), perkėlimas į karstą prieš lydint į kapines, atsiveikinimas su namais, lydėjimas, laidojimas. Išlikę raudų motyvai, kuriais kreipiamasi į mirusįjį ir prašoma nunešti žinią seniau mirusiems giminaičiams, jų prašoma tinkamai priimti ateinantį. Raudama ne tik per laidotuves, bet ir minint mirusiuosius devintą ir keturiasdešimtą dieną po laidotuvių bei lankant kapus per Vėlines ir kitomis progomis. Su laidotuvių raudomis artimai susijęs ir išvykstančiųjų į karą (t. y. iš sėslaus, ramaus, uždaro kaimo bendruomenės gyvenimo į nežinią ir galbūt žūtį) apraudojimas.

Dievuli mano,	Tai tu panorėjai
Aukštuli mano,	Tums(i)ųjų namelių?
Galvela mano,	Dai mano brolaliai,
Tai ką tu sumislėjai	Kodėl neiškirtot
Daigi jau paliktie	Koc mažo lungelio?
Mani su mažais vaikeliais?	Dai būt maž ragėjis,
Niaugi tau nusbodo	Kai aš nuveisiu
Šviesieji nameliai,	Su mažais vaikeliais
Dideli lungeliai?	In savo tėvelį. ²⁵

Rauda yra ypatinga tautosakos rūšis, užimanti vidurį tarp dainuojamosios ir sakytinės poezijos. Ji ne dainuojama, bet rečituojama: ištiktas nelaimės žmogus tęsiamai ir ritmingai reiškia savo skausmą. Pasak svetimtaučių metraštininkų, senovėje lietuviai apraudodavę mirusius savo vadus ir kunigaikščius, apsakydami jų darbus. Paprastų žmonių raudodavę jų artimieji giminės. Metraštininkai paliko ir vieną kitą senoviškos raudos nuotrupą, išvertę ją į lotynų, vokiečių ar lenkų kalbą. Hartknochas knygoje „Senoji ir naujoji Prūsija“ sako: „Paprastieji senovės prūsų žmonės mazgodavo šiltu vandeniu ligonio kūną, atsiskyrus iš jo vėlei, aprenkdavo dažniausiai baltais drabužiais, sodindavo ant kėdės ir šitaip dainuodavo raudą: „Ai, ai, kodėl tu numirei? Ar tu neturėjai ko valgyti ir gerti? Tad kodėl tu numirei?“ - Tokiu būdu sumini mirusiojo visus turtus ir gėrybes: vaikus, artimuosius, arklius, avis ir t. t. įterpdami šiuos žodžius: Tad kodėl tu numirei? - Ir visa tai Lietuvoje ir Žemaitijoje dar neišnyko, - tokia rauda dar gana dažnai pasitaiko tarp valstiečių“. Jų tekstai nusistovėjo tokiu pat ilgos tradicijos būdu, kaip ir dainų tekstai. Su dainomis jas suartina lyrizmas ir tos pačios poetinės priemonės.

„Raudama per laidotuves (ir per atminus), vestuves, išleidžiant į karą ar karo tarnybą (rekrutus), t. y. esminiais žmogaus gyvenimo lūžio momentais, taip pat buityje (kai ištinka nelaimė – gaisras, sausra, nederlius, gyvulių kritimas, liga) arba skundžiantis sunkiu likimu.“²⁶ Raudos, kaip ir dainos, gyvuoja variantų pavidalu. Tačiau skirtingai nuo dainų, kiekviena rauda gimsta spontaniškai ir nuskamba vieną vienintelį kartą, pasirenkant vis kitus poetinio teksto motyvus arba juos sudėliojant vis kita tvarka, perteikiant vis kitais žodžiais, apsiribojant tik keletu

²⁵ www.aruodai.lt (2008-12-04). Tautosaką užrašė V.Striužas. (1995). Švintų rytų rytelių. Vilnius. Anelė Karmonienė-Bareikaitė, 75 m., Vidutinės k., Strūnaičio apyl. Švenčionių raj. „Rauda namų, šeimos galvai. Kai vyras miršta, žmona nesako (ir nerauda) „vyrelis“ ar ti vardu, o – „mano galvela“

²⁶ www.moku.lt/darbai/moku.lt dainuojamoji tautosaka (2008-10-16)

iš galimos motyvų visumos arba daugybę motyvų sudėliojant vieną po kito į ilgą kūrinį. Tokia improvizacine struktūra raudos smarkiai skiriasi nuo dainų, sudarydamos atskirą dainuojamosios tautosakos žanrą. Labai retai raudojimui buvo pritariama instrumentu. Žinoma tai, kad melodiniais instrumentais buvo grojama kartu su raudotoja (dūdele – per laidotuves, smuiku – per vestuves). „Paprastai rauda moterys, vyrai – labai retai. Laidotuvių raudos yra pačios gausiausios. Kadaisė jos buvo svarbi laidojimo apeigų dalis.“²⁷ Šiais laikais ne koncertuose raudų kažin ar beišgirstume.

Laidotuvių, atsisveikinimo, liūdesio temos skamba ir profesionalių muzikos kūrėjų kūrinuose. Laidotuvių maršus, „Rekviem“ yra kūręs beveik kiekvienas kompozitorius, tik ne visi kūriniai yra pakankamai žinomi.

3.2. Vėlės, anapusinis pasaulis vizualiaame mene

Tapyboje, grafikoje, skulptūroje, tiek profesionaliojoje, tiek liaudies meistrų, yra bandymų perteikti religijos, mitų, pasakų ir kitų veiksnių suformuotus anapusinio pasaulio gyventojų vaizdinius tokius, kaip juos suvokia pats dailininkas. Pavyzdžiui, Gustavo Dorė (1832-1883) paveiksle „Sofija, angelų motina“ (1 priedas, 1 pav.), angelai vaizduojami pagal tradicinę suvokimą – kaip sparnuotos žmogaus pavidalo būtybės, tačiau pusiau perregimos, bekūnės, gyvenančios kažkur dangaus platybėse. Tokiu būdu anapusinio pasaulio gyventojus vaizdavo ir vaizduoja dauguma krikščioniškoje kultūroje užaugusių menininkų (2 priedas, 1 pav.). Virginijaus Kasinsko paveiksle „Vėlių medis“ (13 pav.) bandoma vizualiai perteikti baltišką mitą, kad mirusiųjų sielos įsikūnija į medžius. O Ryto J. Belevičiaus skulptūroje „Žalčių - Vėlių bokštas“ (3 priedas, 1 pav.) medis – vėlių prieglobstis perteiktas labai stilizuotai, simboliškai. Simbolika persunkta ir L. V. Striogos skulptūra „Vėlių sugrižimas“ (3 priedas, 2 pav). Čia prisimenamas dar vienas baltų tikėjimų fragmentas – vėlių persikūnijimas į gyvūnus, jų pagalba vėlių kelionėse. R. Viesulo paveikslų cikle „Rauda“ (2 priedas, 2, 3 pav) prisimenamos lietuvių laidotuvių raudos. Monotoniškai pasikartojantys motyvai persunkti skausmo, ilgesio ir liūdesio. Liucijos Zambacevičiūtės akvarele ir tušu atliktame darbe „Prisiminimai I“ (14 pav.) praeities atspalviai, nuotrupos tarsi močiutės mezginiiais sumegzti į vieną visumą.

13 pav. Virginijus Kasinskas. „Vėlių medis“ 2006m. drobė, aliejus, formatas 170/70cm.

14 pav. Liucija Zambacevičiūtė „Prisiminimai I“ Akvarelė ir tušas 2004/5 35 x 36 cm

²⁷ www.baltai.lt (2008-11-09)

Tačiau daugiausiai darbų, susijusių su mirtimi, kelione anapus ir panašiomis temomis, pavyko rasti M. K. Čiurlionio kūrybiniame palikime. Paveikslų ciklas „Liūdesys“ (1 priedas, 4, 5 pav.) – tai fantastinis peizažas su emociniu, psichologiniu turiniu. Juodos vėliavos kartais asocijuojasi su aštriomis pajūrio žolėmis arba juodais sparnais. Paveiksluose gausu simbolikos – jūros įlanka su besileidžiančia saule, pasvirusių vėliavų procesija, miesto griuvėsiai, išskrendančių paukščių virtinė. Peizažo kompozicija ir koloritas pripildo paveikslus skaudaus, nežemiško švelnumo. Dar keli M. K. Čiurlionio paveiksai „Kapinių motyvas“ (1 priedas, 6 pav.), „Lietuviškos kapinės“ (15 pav.), „Žemaičių koplytstulpiai“ (1 priedas, 7 pav.) tai apibendrinti, kupini rimties ir paslaptingo kūrinių, kuriuose gražiai atskleista lietuviškos mažosios architektūros – koplytstulpių bei stogastulpių – formos bei ornamentikos įvairovė. Šie memorialiniai paminklai buvo statomi ne tik kapinėse, bet ir sodybose, kryžkelėse, prie vandens telkinių, istorinėse vietose. Jie išreiškė pagarbą, sakralumą, atminimą. Visais laikais jie žavėjo turtinga, stilizuota augmenijos ir gyvūnijos motyvų ornamentika, susiformavusia amžių tėkmėje. M. K. Čiurlionis 1909 m. šiuos paminklus piešė, eskizavo, jų tema sukūrė ir daugiau paveikslų, ornamentiką panaudojo grafikoje.

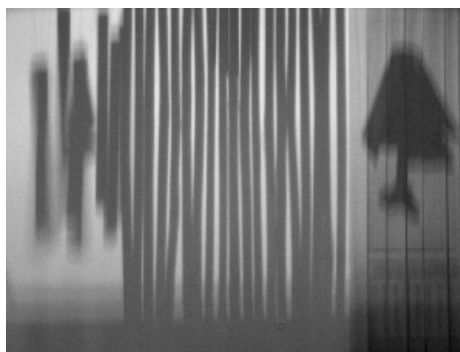

15 pav. M. K. Čiurlionis „Lietuviškos kapinės“. Kartonas, tempera, 61,5 x 62.

Dar vienas M. K. Čiurlionio paveikslas, glaudžiai susijęs su ilgesio tematika – „Praeitį“ (1 priedas, 2 pav.). Jame vaizduojamas keliukas, apšodintas liaunais medeliais, nueinantis į toli pro angą seno, beveik sugriuvusio pastato sienoje. Vienišas praeities prisiminimas stūkso ant aukšto jūros kranto, lyg sakydamas, kad viskas, ką turime dabartyje yra sukurta ant praeities pamato. Sienoje nesunkiai galima išvelgti antropomorfinių bruožų. Taip atrodytų gana realus vaizdas pavirsta beveik siurrealistiniu peizažu ir įgauna simbolinę prasmę. O paveiksle „Amžinybė“ (1 priedas, 3 pav.) pavaizduotas „Dievo“ veido fragmentas kažkuo primena pilį – amžinojo gyvenimo vietą. Iš „Dievo“ akių tekantys ašarų latakai gali būti traktuojami kaip rauda už žmonių nuodėmes. Bet jie panašūs ir į kelius, kuriais kiekviena vėlelė, apgailėjusi savo žemiškąsias kaltes, galės keliauti į Amžinybę.

Kiekvienas autorius labai skirtingai išreiškia savo asmeninį santykį su anapusiniu pasauliu. Net labiau norisi sakyti daugiskaitoje: „anapusiniais pasauliais“ – tokie jie skirtingi. Tačiau juos vienija noras pažinti, suprasti ir savyje atrasti tą tikrąją, pirmąją tiesą, suvokti žmogaus buvimo šiame pasaulyje ir išėjimo anapus prasmę, pažvelgti į žmones šio esminio lūžio metu.

Moderniomis instaliacijos technikomis taip pat bandomi kurti dvasių, sielų temomis. Šviesos ir šešėlių žaismas tam puikiai pasitarnauja (16 pav.).

16 pav. Vladimiras Tarasovas. Dvasių muzika. 1998
Vytauto Balčyčio nuotrauka

Jasudytė Ramutė. Iš gobelenų ciklo „Kovos su kryžiuočiais“

18 pav. Jasudytė Ramutė gobelenas „Gulbelė“ (1975 – 1976). Iš gobelenų ciklo „Kovos su kryžiuočiais“

19 pav. Jasudytė Ramutė gobelenas „Sesulės“ (1976 – 1978) Iš gobelenų ciklo „Kovos su kryžiuočiais“

20 pav. Fragmentas

Nesvetimos ilgesio, liūdesio, gedulo temos ir šiuolaikiniams tekstilės menininkams. Štai Miriam Ohorn Ohne Titel (4 priedas, 1 pav.) tekstilės darbe atskleidžiama paminklų raida nuo senųjų pagoniškų „saulučių“ įvairovės, iki krikščioniškųjų kryžių monotonijos. Ramutės Jasudytės gobelenų cikle „Kovos su kryžiuočiais“ (18 - 20 pav.) nematyti aštrių batalinių scenų. Čia tarsi per laiko miglą grįžusios vėlės pasakoja savo gyvenimų, vargų, kančių ir ilgesio istorijas. Labai panašia nostalgiška nuotaika dvelkia ir kiti jos gobelenai – „Daina“ iš ciklo „Lietuva“ (21 pav.), „Raiteliai (Prūsija)“ (22 pav.). O gobelene „Ruduo“ (23 pav.) atsiskleidžia visos vėlyvo rudens spalvos, vėjo šuoruose keliaujantys debesys, šviesos ilgesys.

21 pav. Jasudytė Ramutė gobelenas „Daina“ iš ciklo „Lietuva“ 1979 – 1980

22 pav. Jasudytė Ramutė gobelenas „Raiteliai (Prūsija)“ 1973

23 pav. Jasudytė Ramutė gobelenas „Ruduo“ 1978

Visai kitoks Genovaitės Žilinskaitės darbas. Jos gobelene „Sielvartas“ (24 pav.) daug tamsių spalvų, daugiau dramtizmo, besiblaškančio paukščio siluetas įneša skausmo, nevilties natų. Ir moderniosios tekstilės darbuose neaplenkiami praeities ilgesio motyvai. Pavyzdžiui, Eglės Babilaitės –Sitas darbuose „Palikimas“ (4 priedas, 2 pav.), „Tylos ežeras“ (4 priedas, 3 pav.), „Smėlynų rožė“ (4 priedas, 4 pav.) bandoma tarsi „restauruoti“ praeities fragmentus, liudijančius apie praėjusių kartų gyvenimą.

24 pav. Žilinskaitė Genovaitė. Gobelenas „Sielvartas“ 1978

4. KŪRYBINĖS PAIEŠKOS MAGISTRO DARBO TEMA „TYLUS ILGESYS“

4.1. Temos pasirinkimas

Magistro darbo temos pasirinkimą sąlygojo vaikystės prisiminimai apie bebaigiančią išnykti tėviškę mažame, ramiame provincijos miestelyje. Gyvenimas netoli kapinių, dažnas lankymasis ten įgalino pajusti ramaus buvimo šalia išėjusiųjų prasmę. Taip pat iš mūsų namų išlydėta visa didžiulė senelių giminė. Išsibarstę po tolimus kraštus amžino poilsio visi sugrįžo čia – namo. Tai man paliko gilų, neišdildomą įspūdį. Jų buvimas taip arti, senose nuotraukose blunkantys veidai, nykstanti senoji sodyba skatino įprasminti savo jausmus jiems.

Vėlų, vėlų	Jau vėlu
Vakarą Vėlinių	Tave šaukti vardu –
Plaikstos vėjyje	Teištarsiu:
Žvakių vėliavos	Ir aš ateinu.

(Eilės autorės)

Pageltusių lapų šnarėjimas, vėjo kaukimas, į langą beldžia įkyrus lietus. Iš kažkur, iš tolimų kaimų, sodybų vėjas atneša su niekuo nesupainiojamą, nuo vaikystės pažįstamą kvapą. Drėgnos žemės, deginamų bulvienojų, pūvančių lapų ir dar kažko nenusakomo kvapų kokteilis skaudžiai iš pasąmonės gelmių ištraukia vaikystės prisiminimus. Kas metai - vis skaudžiau.

Šaltas vėjas (tai landūnas) išigudrina surasti plyšelį drabužiuose ir skaudžiai įgnybia. Oda pašiuorpsta ir mintys grįžta į būtį: „reikia namo...“

Tuoj lapkritis, Vėlinės. Kažkodėl ši šventė man mieliausia metuose. Gal todėl, kad šią vienintelę dieną esam tikri, nesumeluoti patys sau. Nereikia kaukių, nereikia blizgučių. Gali likti vienas prieš vieną su savimi ir su tais, kurie jau anapus. Gali kalbėtis su jais tyliai, tyliai. Taip tyliai, kaip mintis, kaip kraujas gyslose, kaip vėjas, kaip sušalus žolė po kojom. Žvakių liepsnelėse matyti jų siluetus.

Tai metas, kai susirenka visa giminė – iš šiapus ir anapus. Prie žvakelių liepsnos pasišildyt pasilenkia sielos – gyvųjų ir mirusių. Trapioj šviesoje blankius jų veidus matau. Jaučiu jų buvimą, jų meilę ir šilumą. Ne lapkričio vėją. Vien meilę ir šilumą.

Chrizantemų žiedais ir lapeliais tądien nubarstyta visa gatvė. Paskutiniai tikri žiedai. Ne šiltnaminiai, lepūs, kokių ištisus metus pilnos parduotuvės. Tikri. Nebijantys lapkričio žvarbos. Jų kvapo nesupainiotum su niekuo. Jos dvelkia ramybe ir ilgesiu.

Tą vienintelę dieną visi skuba aplankyti savo išėjusiųjų. Pilna gatvė žmonių. Tik kartą metuose. Visų rankose – žiedai. Net vasarą ši gatvė taip nepražįsta. Bet vasara nebekvepia. Kvepia ilgesiu. Ir ramybe. Vėjas plaiksto žiedlapius ir neša kažkur toli į pilkėjančius laukus, į visai arti žemės nusileidusį dangų, maišydamas jų kvapą su degančių žvakių kvapu.

Paskutinis žydėjimas. Po jo – tik ramybė ir laukimas. Tylus ilgesys.

Išėjusi,	Gūdžios naktys,
Jau išėjusi	Plakamos vėjų,
Mano Tėviškė.	Mano varganą
Plaikstos vėjyje	Būtį išupę
Žvakių vėliavos	Į drobulės
Ir atsėlina	Kamputį

(Eilės autorės)

4.2. Grafinė meninės idėjos raiška

Pirmuosiuose eskizų variantuose (25, 26 pav.) buvo sumanyta kurti didelio formato dvimatį darbą, kuriame pagrindiniai kompozicijos elementai formuotųsi iš daugybės ant audinių skiaučių atspaustų ir Adobe Photoshop kompiuterine programa apdorotų senovinių nuotraukų iš asmeninių archyvų. Tai turėjo būti tarsi kelionė nuo vaikystės, per atskirus ryškesnius gyvenimo etapus link Amžinatvės.

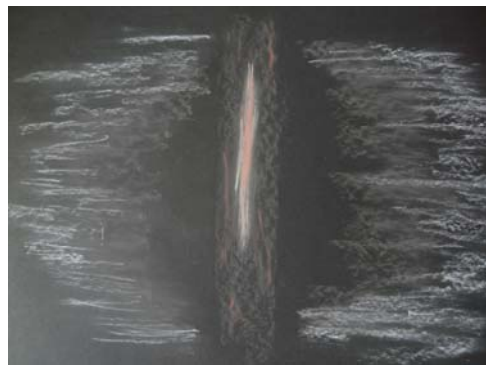
25 pav.

26 pav.

Tačiau pasirodė, kad toks darbas neatskleis pagrindinės idėjos – „Tylus ilgesys“. Nors buvo atrinktos nuotraukos, kuriose visi – jau iškeliavę Anapilin, tačiau jose dažnai per daug veiksmo, judesio. Taip pat ir pats „gyvenimo siūlo“ ėjimas per visą kūrinį neatitiko pasirinktos idėjos.

Sekantys eskizai (27, 28 pav.) buvo kuriami mąstant daugiau apie Vėlinių ugnies simboliką, šviesas naktį. Bet ir šis variantas nepasirodė pakankamai geras, nes pernelyg aktyvūs ugnies liežuviai ir didelis tamsos plotas niekaip nuteikė ramybei, o visas darbas atrodė per niūrus. Kiti eskizai pasirodė pernelyg neišraiškingi (29 pav.).

27 pav.

28 pav.

29 pav.

30 pav.

31 pav.

32 pav.

33 pav.

Toliau ieškota autentiškų baltiškų simbolių, jie bandyti įvairiai komponuoti (30 – 33 pav.)

Sėkmingesni eskizai pasidarė, kai akis užkliuvo už sakinio: „Senovės lietuvių tikėjimu vėlės slankioja kaip šešėliai, jos esančios kaip koks rūkas ir minkštos, kaip vilna“ (34 pav.). Taip pat prisimintas vienu metu egzistavęs baltų tikėjimas, kad žmonių vėlės galinčios persikūnyti į medžius. Beje, ir antkapiniai paminklai ilgus amžius buvo gaminami iš medžio ir ne bet kokio – jis buvo parenkamas pagal mirusiojo amžių, lytį. Paminklas buvo skirtas pirmiausia tam, kad velionio sielai būtų lengviau įkopti į „Vėlių kalnelį“, jis ją pakylėdavo link dangaus. Taip eskizuose atsiranda stilizuotos „lentos“ – užomina į paminklus, koplytstulpius, stogastulpius, beišnykstančias senąsias kapinaites.

34 pav.

Formuojamas minkštų kontūrų, dinamiškas, asimetriškas, dėmės pavidalo pagrindinis kompozicinis centras. Anot Adomonio J., „Dėmės kokybei įtakos turi fonas. Be to, kūrybinės galimybės išsiplečia, dėmės jungiant su linijomis.“²⁸ Todėl fonas kurtas minkšto niuanso principu, panaudotos ilgos, linijinę struktūrą turinčios detalės. Sumanyta jas kurti ir faktūrines. Tai įgalina pajavairinti darbą, suteikti papildomos intrigos.

²⁸ Adomonis J. (1994). Nuo taško iki sintezės. Vilnius.

4.3. Medžiagos ir technologijos, pasirinktos meninės idėjos raiškai

Kūrybiniam darbui tema „Tylus ilgesys“ parinktas vizualiai lengvų, purių, lygių medžiagų derinys su sąlyginai sunkesnėmis. Šiam darbui labiausiai tiko natūrali rankomis velta vilna, stori vilnoniai, medvilniniai bei mišraus pluošto audiniai, taip pat, siekiant išgauti lengvumo įspūdį, naudotas plonas poliamidinis audinys.

Darbas atliktas technikų sintezės principu. Natūrali dažyta avių vilna apdorota veliant rankomis karštuoju būdu (35, 36 pav.): spalvota vilna išklojama ant plėvelės pagal reikalingą piešinį. Formuojamos vietos, kuriose turėtų atsirasti ažūras. Paruošiamas karšto vandens ir „Ūkiško“ muilo tirpalas, kuris supilamas į purkštuvėlį. Tada klojinys gerai apipurškiamas karštu muiluotu vandeniu, suvyniojamas, sutvirtinamas gumelėmis ir kočiojamas periodiškai keičiant kočiojimo kryptį, užpilant karšto muiluoto vandens ir patikrinant vėlimosi kokybę. Pakankamai suveltos detalės skalaujamos šiltame vandenyje, išgręžiamos ir džiovinamos išklojus horizontaliai.

35 pav.

36 pav.

Karštuoju būdu velta vilna

Panaši ir nėrinių apvėlimo technologija (37 - pav.). Čia taip pat veliama karštuoju būdu, tik kad geriau prisiveltų, vilnos pluoštelius reikia prakaišioti pro nėrinio rašto tarpelius ir tik po to baigti klojinį pagal numatytą raštą.

37 pav.

38 pav.

39 pav.

Vilna apvėlti nėriniai

Ant poliamidinio audinio atliktas spaudavimas kalkografijos būdu, naudojant juodą kopijavimo popierių ir karštą lygintuvą (40 pav.). Reikiamose vietose dedami kopijavimo popieriaus lapai ir prilyginami vidutiniškai karštu lygintuvu. Paglamžius kopijavimo popierių išgaunamas didesnis margumas. Antrą kartą palygintas tas pats lapas atsispaudžia daug blankiau, bet šis efektas taip pat dažnai yra naudojamas. Veikiant karščiui, sintetinis poliamidinis audinys raukšlėjasi ir įgauna negilią faktūrą.

40 pav. Kalkografija ant audinio

41 pav. PVA klėjais ir smėliu dekoruotas audinys

Piešimas PVA klėjais ir smėliu ant audinio – nauja, nors nesudėtinga technologija (41 pav.). Tam ant audinio išvedžiojami piešinio kontūrai, iš klijų buteliuko su plonu antgaliu palengva pagal kontūrą spaudžiami klėjai ir visa tai atsargiai užpilama švaraus, sauso, smulkaus smėlio sluoksniu (šiam darbe naudotas Baltijos pajūrio smėlis). Leidžiama klėjams kelias valandas džiūti. Tada smėlis nukratomas ir audinys baigia džiūti per naktį. Tokie raštai sudaro neaukštą reljefą, yra pakankamai kieti, nelankstūs, stipriai lenkiami lūžta.

Audinių, detalių sluoksniavimas – gana įprasta technologija, pasitaikanti daugelio autorių, ypač dirbančių su tekstile, kūrinuose. Detalės uždedamos viena ant kitos įgauna faktūrą, persišviečiantys audiniai suteikia „šešėlių žaismo“ efektą (42, 43 pav.)

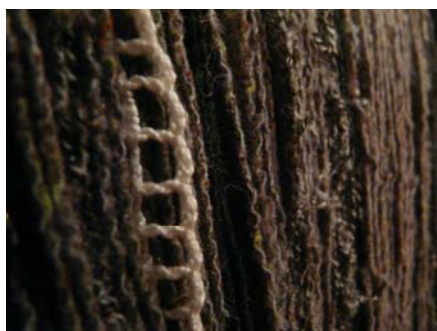
42 pav.

43 pav.

Sluoksniavimas

Kita audinių sluoksniavimo technologija – naudojama reljefinių detalių kūrimui (44, 45 pav.). Ji gana reta, tačiau šiuolaikinės tekstilės kūrinuose jos variantų galima pastebėti. Šiuo atveju parenkami tinkamų atspalvių audiniai, sukarpomi vienodo pločio juostelėmis, kurios perlenkiamos ir klijuojamos kaštais klėjais. Taip paruoštos juostelės, derinant atspalvius, modeliuojant reikiamas formas, tvirtinamos tarpusavyje.

44 pav.

45 pav.

Faktūros kūrimas

Audinių irstamumo, naudojant chemines medžiagas technologija pritaikyta juodos spalvos medvilninį džinsinį audinį šviesinant chlorkalkėmis (46 pav.). Chlorkalkių milteliai sumaišyti su vandeniu taip, kad jau nebetirptų ir gautūsi „košelė“. Ta „košele“, vietomis - tirštesne, vietomis – skystesne pataškytas ant horizontalaus pagrindo paklotas džinsinis audinys. Palaikius para, audinys išskalautas, išdžiovintas ir išvėdintas.

46 pav. Chlorkalkėmis balintas audinys

Apdeginiai lygintuvu atlikti, siekiant išgauti negilų reljefą (47 pav.) arba netaisyklingą audinio ažūrą (48 pav). Karštu lygintuvu atsargiai liečiami plono sintetinio audinio ploteliai greitai traukiasi, raukšlėjasi. Kiek ilgiau palaikius karštą lygintuvą, audinys tose vietose išsilydo, vietos lieka netaisyklingos kiaurymės.

47 pav. Faktūros kūrimas veikiant karščiui

48 pav. Poliamidinio audinio pralydymas

Nuskanuotos ir Adobe Photoshop kompiuterine programa apdorotos senovinės nuotraukos iš asmeninio archyvo (49 - pav), kuriose – Anapilin iškeliavusių žmonių atvaizdai, atspausdintos ant lininio audinio.

49 pav.

50 pav.

51 pav.

52 pav.

53 pav.

4.4. Technologinė darbo eiga

Sukūrus darbo eskizą, prasidėjo darbo procesas. Pirmiausia iš natūralios dažytos avių vilnos rankomis buvo nuveltos pagrindo detalės (54 – 5 pav.) karštuoju vėlimo būdu.

54 pav.

55 pav.

56 pav.

Vilnos vėlimas rankomis karštuoju būdu

Pagamintos „lentos“ klijuojant karštais klėjais įvairių atspalvių audinio juosteles ir formuojant detales (57, 58 pav.).

57 pav Faktūrinių detalių kūrimas.

58 pav. Faktūrinės detalės fragmentas

Paruoštos poliamidinio audinio detalės dekoruojant PVA klėjais ir smėliu (59 pav.) Vėliau tos pačios audinio detalės dekoruojamos atspaudžiant kalkografija (60 pav.).

59 pav. Piešimas PVA klijais ir smėliu

60 pav. Audinio dekoravimas kalkografijos būdu

Firmoje „Pramušgalvis“ (Šiauliai) ant lininio audinio atspausdintos Adobe Photoshop kompiuterine programa apdorotos nuotraukos (61 pav.).

61 pav. Ant audinio atspausdintos nuotraukos

62 pav.

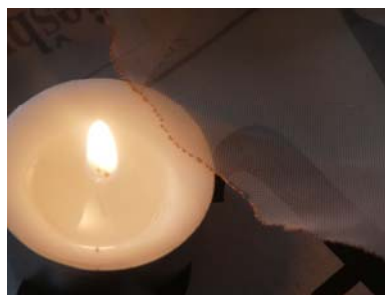
63 pav.

Kūrybinio darbo dalių jungimas

64 pav.

Pradėtas ruošti pagrindas sluoksniuojant atskiras kūrybinio darbo dalis ant bendro poliamidinio audinio pagrindo, tvirtinant tarpusavyje (62 -64 pav.). Sujungus detales ir nukirpus poliamidinio audinio perteklių, jo kraštai aplydyti žvakės ugnimi (65 pav.).

65 pav. Sintetinio poliamidinio audinio kraštų aplydymas

Ant paruošto pagrindo tvirtinamos detalės siekiant suformuoti kompozicinį centrą (66, 67 pav.). Kūrybinio darbo dydis - 234x432cm.

66 pav.

67 pav.

Kūrybinio darbo formavimas

68 pav. Kūrybinis darbas „Tylus ilgesys“

IŠVADOS

1. Šiame darbe nagrinėjamas baltų, daugiausia lietuvių santykis su anapusiniu pasauliu nuo seniausių laikų iki šiuolaikinio, globalizacijos sąlygomis besiformuojančio. Iš tyrinėtojų darbų matyti, kad vėlės lietuviams nebuvo grėsmingos siaubūnės, kaip daugelyje Vakarų Europos tautų. Lietuviai nesibaimino vėles kvieštis į namus ne tik per Vėlines, bet ir per kitas svarbesnes šventes. Nors ir pakitusios, šios tradicijos mūsų tautoje išliko per ilgus amžius iki šių dienų.
2. Remiantis apžvelgtais straipsniais, galima daryti išvadą, kad baltų požiūris į mirusiųjų vėles kardinaliai skiriasi nuo vakarietiškojo, kur vėlių paniškai bijomasi ir triukšmu stengiamasi atbaidyti. Dalis Lietuvos jaunimo, nesuvokiančio giliųjų prieštaravimų, pamėgo Helovyno šventę.
3. Per paskutinius dešimtmečius Lietuvoje laidojimo tradicijos ir požiūris į mirusiųjų pagerbimą labai pakito, nutolo nuo tikrųjų tradicijų ir vis labiau ima viršų paviršutinis blizgesys, noras pasipuikuoti, beskonybė. Tradicinis apeiginis vaišinimasis, maisto ir gėrimų aukojimas virto girtomis puotomis. Kapų puošyba ir paminklai – varžybų objektais. Bet paradoksalu, kad tie paminklai tuo pat metu atrodo labai vienodi, nuobodūs, tarsi informaciniai skydai. Džiugina tik tai, kad didžiulėje masėje beskonybės palengva, bet nenumaldomai randasi gražių, autentiškų kapų puošybos pavyzdžių, žmonių, besilaikančių gilių tradicijų šarvojant ir laidojant bei vėliau pagerbiant mirusįjį.
4. Kiekvienas autorius, kuriantis atminimo, Vėlinių, anapusinio pasaulio ir panašiomis temomis, labai skirtingai išreiškia savo asmeninį požiūrį. Net labiau norisi sakyti daugiskaitoje: „anapusiniais pasauliais“ – tokie jie skirtingi. Tačiau autorius vienija noras pažinti, suprasti ir savyje atrasti tikrąją, pirmąją tiesą, suvokti žmogaus buvimo šiame pasaulyje ir išėjimo anapus prasmę, pažvelgti į žmones šio esminio lūžio metu.
5. Išanalizavus sukaupią medžiagą, parinktos labiausiai tinkančios temai „Tylus ilgesys“ atskleisti spalvos, formos, kompozicija. Atrinkti lengvi, purūs ir šiek tiek - sunkesnių audinių, pritaikytos kitos medžiagos. Panaudotos kelios retai naudojamos tekstilės technologijos – audinių dekoravimas kalkografijos technika bei dekoravimas smėliu. Išbandytos kitos, man naujos technologijos. Kūrybinė darbo „Tylus ilgesys“ dalis atlikta technikų ir medžiagų sintezės principu.
6. Kūrybiniame darbe tema „Tylus ilgesys“ atskleistas tikrasis tylaus ilgesio, susikaupimo grožis, gilioji, senovinė laidotuvių ir santykių su Anapilin išėjusiais prasmė – be nereikalingo šurmulio, tik su tyliu įsiklausymu, buvimu šalia.

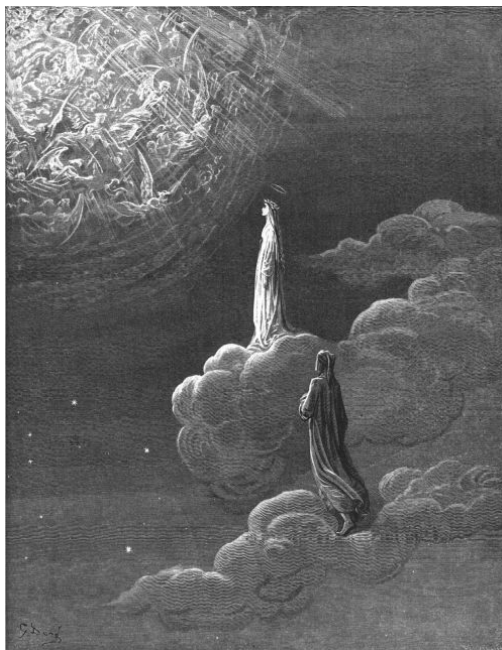
LITERATŪRA

1. Adomonis J. (1994). Nuo taško iki sintezės. Vilnius.
2. Beresnevičius G. (1997). Religijų istorijos metmenys. Vilnius.
3. Beresnevičius G. (1997). str. Sakralinis karo matmuo. Kultūros istorijos tyrinėjimai. Vilnius.
4. Dundulienė P. (1979). Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. Vilnius.
5. Dundulienė P. (1989). Pagonybė Lietuvoje. Vilnius.
6. Dundulienė P. (2007). Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius.
7. Dundulienė P. (1979). Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. Vilnius.
8. Galaunė P. (1988). Lietuvių liaudies menas. Vilnius.
9. Garbačiauskas R., Tamošiūnas T. (2006). Metodiniai patarimai rengiantiems dailės magistrantūros baigiamuosius darbus. Šiauliai.
10. Gimbutienė M. (1994) Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius.
11. Janonienė R. (sudarytoja) (2006). Panemunės istorija: archeologijos ir meno paminklai. Vilnius.
12. Imbrasaitė S. (2003). Lietuvos meno istorija. Kaunas.
13. Labanauskas K. (1978). Veliuonos piliakalnių sutvarkymas. Tyrinėjimo darbai. Istorijos tyrimai ir fotofiksacija. I T. Vilnius.
14. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. 12 T. (1984). Vilnius.
15. Mažoji Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1 T. (1971). Vilnius.
16. Mažoji Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. 3 T. (1971). Vilnius.
17. Mickevičius A. (1985). Vėlinės. Vilnius.
18. Rekeraitė – Načiulienė D., Selingienė S. (1983). Lietuvos gobelenas. Vilnius.
19. Tarybų Lietuvos enciklopedija. 4 T. (1988). Vilnius.
20. www.aferizm.ru (2008-12-03)
21. www.aidai.us (2008-08-10)
22. www.archyvai.lt/exhibitions/pilys/veliuona (2008-09-28)
23. www.aruodai.lt (2008-12-04)
24. www.balsiai.eu/naujienos/naujiena/110/(2008-11-21)
25. www.baltai.lt. (2008-11-09)
26. www.bernardinai.lt (2008-10-30)
27. www.ciurlionis.lt/index.php(2008-12-12)
28. www.culture.lt dvasių (2008-09-27)
29. www.demiart.ru (2008-10-24)
30. www.familycrafts.about.com (2008-08-19)
31. www.ipc.lt/.../Skulptura/Strioga/strio.htm (2008-10-23)
32. www.kemet.demon.co.uk/.../lt-LT/all/index.html (2008-09-27)
33. www.landscaping.about.com(2008-11-20)
34. www.lietuviams.com (2008-12-20)
35. www.lietuvos.org/.../lietuvos_dievai/index.htm (2008-11-22)
36. www.lsveikata.lt (2008-11-05)
37. www.lt24.lt/lt/content/viewitem/20398/ (2008-09-28)
38. www.lt.wikipedia.org/wiki (2008-08-19)
39. www.mkp.emokykla.lt/ars/liet_tautodaile/krikstai.htm - 16k (2008-12-09)
40. www.moku.lt/darbai/moku.lt_baltu_laidojimo_papročiai (2008-10-16)
41. www.multiki.arjlover.net (2008-10-24)
42. www.nytimes.com (2008-12-09)
43. www.painting.about.com (2008-09-18)

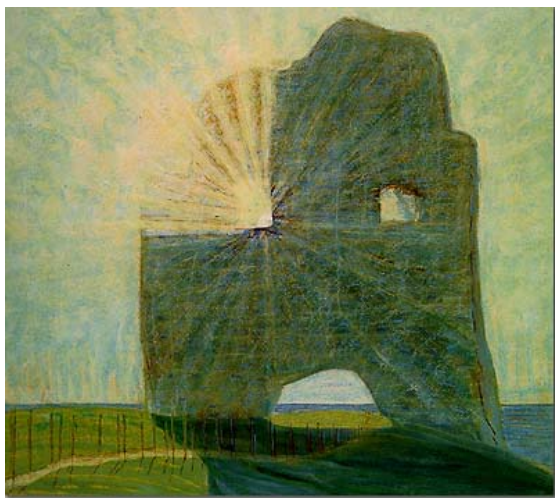
44. www.pajurionaujienos.com (2008-11-20)
45. www.philadelphia.about.com (2008-12-11)
46. www.popgadget.ru (2008-09-19)
47. www.pravda.ru (2008-11-06)
48. www.spauda.lt/skaityti/foucault/gebura/dion.htm (2008-12-28)
49. www.supermama.lt (2008-08-27)
50. www.terminu.zodynas.info/vele (2008-08-11)
51. www.tradicija.lt/Tyrinejimai (2008-10-23)
52. www.ve.lt (2008-09-14)
53. www.virginijuskasinskas.com/site/index.php (2008-11-28)
54. www.vytautas.com.angely (2008-09-18)
55. www.zybartuva.lt/index.php (2008-11-05)
56. www.xxiamzius.lt (2008-11-21)

PRIEDAI

1. Tapyba

1 pav. Gustavas Dorė (1832-1883) „Sofija, angelų motina“

2 pav. M. K. Čiurlionis „Praeitis“. Kartonas, pastelė, 68,8 x 77,5.

3 pav. M. K. Čiurlionis. „Amžinybė“. Popierius, tempera, pastelė, 72,9 x 62,4.

M. K. Čiurlionis. Ciklas „Liūdesys“

4 pav. M. K. Čiurlionis „Liūdesys“ I
Kartonas, pastelė, 66,2 x 81,6. Čt-148

5 pav. M. K. Čiurlionis „Liūdesys“ II
Kartonas, pastelė, 67,9 x 91,5. Čt-149

6 pav. M. K. Čiurlionis „Kapinių motyvas“
Kartonas, tempera, akvarelė, 30,4 x 35,6.

7 pav. M. K. Čiurlionis „Žemaičių koplytstulpiai“.
Popierius, tempera, 35,8 x 31.

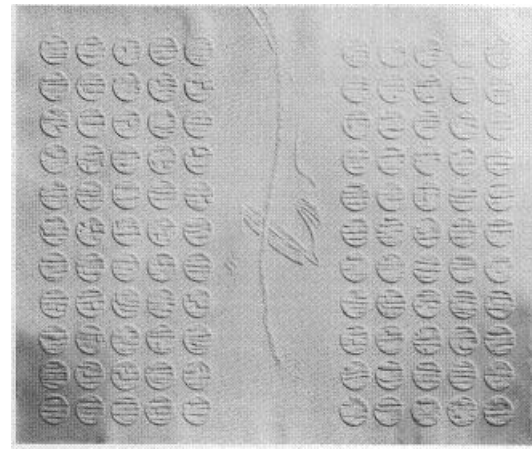
2. Grafika

1 pav. Albrechtas Diureris. Graviūra „Šv. Mykolas užmuša drakoną“

2 pav. R. Viesulas „Rauda Nr. 7“. 1969 – 1972
m. grafika ant drobės

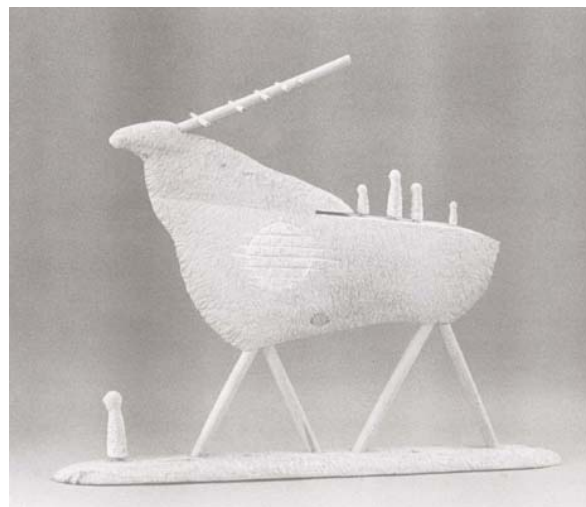

3 pav. R. Viesulas „Rauda Nr. 8“. 1969 – 1972 m.
grafika ant drobės www.aidai.us

3. Skulptūra

1 pav. Rytas J. Belevičius „Žalčių-Vėlių bokštas“

2 pav. L.V.Strioga „Vėlių sugrįžimas“

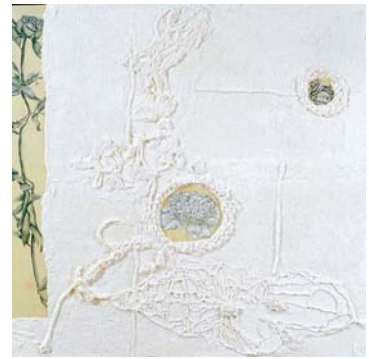
4. Tekstilė

1 pav. Miriam Ohorn Ohne Titel (Be pavadinimo) 2002

2 pav. Eglė Babilaitė-Sitas. „Palikimas“.
2006, drobė, popieriaus masė

3 pav. Eglė Babilaitė-Sitas. „Smėlynu
rožė“. Drobė, popieriaus masė

4 pav. Eglė Babilaitė-Sitas. „Tylos ežeras“.
2005, drobė, popieriaus masė, silkas

5. Antkapinis paminklas

1 pav. Tarabilda R. Krikštas. Piešinys. Spalvinė rekonstrukcija